

***DE CHRISTELIJKE GELOOFSLEER
IN TWEE TESTAMENTEN
WEERSPIEGELD***

***CONFRONTATIE TUSSEN JOOD EN CHRISTEN
OF
WAT VOORAFGAAT AAN DE
DOGMAGESCHIEDENIS***

II – THETISCH DEEL

***DE CHRISTELIJKE GELOOFSLEER
IN TWEE TESTAMENTEN
WEERSPIEGELD***

***CONFRONTATIE TUSSEN JOOD EN CHRISTEN
OF
WAT VOORAFGAAT AAN DE
DOGMAGESCHIEDENIS***

II – THETISCH DEEL

DR. PETER VELDHUIZEN

Uitgeverij Heijink, Hardenberg

Schrijver: Dr. Peter Veldhuizen (1946), emiritus predikant van de Nederlands
Gereformeerde Kerk te Leerdam

Coverontwerp: Dr. Peter Veldhuizen, Ida Veurink

Foto gemaakt door Jan van Frankenhuyzen

ISBN: 9789462540316

Uitgeverij Heijink, Hardenberg

© 2015 Ds. Peter Veldhuizen

VERANTWOORDING VAN DE AFBEELDINGEN OP DE OMSLAG

Op de voorzijde van beide delen vinden wij het beeld van *Mozes* van Michelangelo en de ets van de derde staat van *De drie kruisen* van Rembrandt. Dagelijks wordt de schrijver met beide geconfronteerd. De eerste staat al vele decennia lang bovenop een boekenplank, links boven de deur en de afbeelding van Rembrandt hangt wat minder lang iets lager, naast de linker deurpost. Een jood zou gekscherend kunnen opmerken, dat Mozes geplaatst is boven Jezus, maar zoals de mezeza en een icoon op ooghoogte dienen te hangen, zo geldt dit ook voor Rembrandts ets. Beide afbeeldingen spreken voor zich. 'Het lied van Mozes en het Lam' harmoniëren. Daarin zien we de eenheid der beide verbonden.

De majestueuze *Mozes*, een marmeren beeld van 254 cm hoogte, maakte Michelangelo tussen 1513 en 1516. Het was aanvankelijk de bedoeling dat *Mozes* op een hoogte van vijftien meter zou worden waargenomen, zodat hij direct in ons blikveld werd opgenomen. Hij heeft de wet in ontvangst genomen en beleeft nu het moment, waarop wat zich beneden in de verte afspeelt, zich van hem meester maakt, zodat hevige toorn in hem ontbrandt, want de aanbidding van Gods volk van het gouden kalf verandert hem in vuur en vlam. Zie deel II, 152-153.

De altijd weer aangrijpende ets van Rembrandt uit 1653 geeft het gebeuren op Golgotha weer van de drie uur durende duisternis over het gehele land (Luc. 23,44-45). Alle aandacht valt op het middelste kruis, terwijl de twee mannen op de voorgrond die dit gebeuren ervaren, zich uit de voeten maken ons ook blijven fascineren. Kunnen het niet de Emmaüsgangers zijn? Tot aan zijn dood zullen Kléopas en zijn metgezel in hun ontmoeting met Jezus de schilder bezighouden. Het is een adembenemend schouwspel waarin wij toch ondanks de duisternis worden betrokken, want zelfs hier zal het licht het winnen van de duisternis. Christus sterft niet in angstwekkende onzekerheid, maar in volkomen overgave zal Hij zijn laatste en zevende kruiswoord, als vrome

jood uitspreken: 'Vader, in uw handen beveel ik mijn geest' (Luc. 23,46; Ps. 31,6).

Leerdam, 23 mei 2015,
dag van Hieronymus-Savonarola

Uit dankbaarheid voor geestelijke vorming aan:

Klaas Schilder (1890-1952)

Frits Gerben Louis van der Meer (1904-1994)

Nadat God eertijds vele malen en op vele wijzen tot de vaderen gesproken had in de profeten, heeft Hij nu in het laatst der dagen tot ons gesproken in de Zoon

Hebreeën 1 : 1

‘Wie geen geloofsband aan het Land der Vaderen heeft, vindt er niets. (...) Als het geloofsoog u zijn zoeklicht niet doet spelen, spaar u dan een bezoek voor het u niet Heilige Land’.

Abraham Kuyper, Om de oude Wereldzee, deel I 435-436

‘Il faut avoir beaucoup étudié pour savoir peu’.

Montesquieu, *Pensées Diverses, Variétés*

*Alles Gescheite ist schon gedacht worden,
man muss nur versuchen es noch einmal zu denken.*

Goethe, *Maximen und Reflexionen*

I N H O U D (10-20)

INLEIDING (21-41)

Artikel 25 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis in modern en oud Nederlands, in het oud Frans en in het Latijn; Twee ontzagwekkende citaten; REKENSCHAP: 'Toets alle dingen'; Adolf von Harnack (1951-1930) en zijn citaat; Klaas Schilder (1890-1952) en zijn citaat; Geloofsleer in plaats van dogmatiek; Calvin zag de betekenis van de oude kerk; Terug naar de vóór-dogmatische periode; Taakomschrijving; Gepaste dank; Toegankelijkheid van het boek.

I - ANALYTISCH DEEL

I - REKENSCHAP VANWEGE EMOTIONALITEIT (42-64)

Christenen, joden en heidenen; De schuldvraag historisch absurd en theologisch verwerpelijk? Gestelde vraag valt niet meer te ontkennen; Jezus een Messias met als doel verlossing uit de verlorenheid; De Messias tevens Middelaar Gods en der mensen; Judas een in Jezus teleurgestelde christen avant al lettre; Jezus een onbegrepen Messias, ook voor de twaalven, zelfs voor de drie intimi; De 'christenen' rondom Jezus helpen ons de joden te verstaan; Een emotionele studie zowel voor synagoge als ook voor de kerk; De liberale jood Jakob Soetendorp over Paulus; Geheel vertekend beeld van Paulus; Ook vroege christen-joden schijnen soms bedenkingen tegen Paulus te hebben; Lucas en zijn diep respect voor Paulus; Maat houden in beoordeling; De bezinning op het O.T. doet er wezenlijk toe; De heilsgeschiedenis; Terrein der dogmatiek is reflectie op de openbaringsfeiten; Jezus geen tweede Mozes, maar tweede Adam; Pueri Dei per Christum Jesum; Eerst luisteren naar anderen; De Thora, de Pentateuch, voor de jood het belangrijkste gedeelte van het O.T.

II - HET VERSCHIJNSEL ISRAEL (65-94)

Israël blijvend actueel. Eerst Israëls geschiedenis dan de vaderlandse; Het antisemitisme; Wat is de bron van het antisemitisme? De antieke wereld en het antisemitisme; De nietsontziende kracht van het hellenisme; Het Christendom en antisemitisme; 1) Justinus de martelaar;

2) Constantijn de Grote; 3) Wat zullen wij verhalen over? 4) Tijden van herademing voor de joden; Het racistisch antisemitisme vanaf omstreeks 1850 tot omstreeks 1950 in Europa; Melito de bisschop van Sardes; De vloek treft de kerk in het 'achttiengebied'; Het farizeïsch wettisch jodendom; Bar Kochba en de joodse opstand; Het mysterie van het oudtestamentische Israël; JHWH en het pantheon der Griekse goden; De reactie van de christelijke theologie op de Shoah; Het Zionisme al heel oud; Eén in liefde voor de Tenach; 'God van Abraham, Izaäk en Jacob'.

III - HET SKANDALON OOK IN DE HEILGE SCHRIFT (95-121)

De Aufklärung en Bijbelwetenschap; De vragen van de Aufklärung niet ontlopen; De noodzaak van een Schriftbeschouwing; De bijzonderheid van de Bijbel; Een bibliotheek van gevarieerde en toch samenhangende boeken; De Bijbel voor de kerkvaders 'Gods Woord'; Schleiermacher en zijn hermeneutiek; Toch één Auctor; 'Stem van de goede herder'; Heilsgeschiedenis en heilige Schrift; De canoniciteit is van christologische aard; De christelijke canon geen reactie op Marcion; De moeite om erkenning van twee geschriften; De Geest kan zich van ieder bedienen; Goddelijk gezag voor Jezus en de apostelen; Het geloofs a priori van de Bijbel; De kerk nooit zonder Tenach; Inspiratie omsluit de te boekstelling van de openbaring; Historisch-kritisch onderzoek wat moeten wij ermee? Geen vraag meer; De verkondiging is Woord Gods; Oog voor het menselijke en Goddelijke aspect; Historisch-kritisch, maar in hoeverre?; De Schrift enerzijds en anderzijds; Ootmoed in de ontmoeting met de Schrift; De LXX leert de Schrift niet docetisch op te vatten; De Waarheid is symfonisch; Het skandalon is verweven met de Schrift.

IV - VERACHTING EN VERWERPING VAN HET OUDE TESTAMENT (122-166)

Inleiding; De oosters-orthodoxe kerk; De verschillende kerken en hun opstelling tegenover het O.T.; Marcion en het O.T.: 1) Marcion geëxcommuniceerd; 2) Geen antisemit; 3) Paulus was alles voor Marcion; 4) Marcion een niet speculatieve theoloog; 5.) Eigen vorming van canon door de kerk; 6.) Marcion toch geen gnosticus; 7.) Zijn werk *Antithesen*. 8.) Jezus' schijnlichaam; 9.) Vanwaar de aantrekkingskracht?

10) Het probleem van het O.T. 11) Kerdo leerling van Simon Magus; 12.) Volle betekenis van het O.T. bij gereformeerden; 13) Verdwijning van het marcionisme; De allegorese in de oude kerk geeft te denken; 1) De invloed van Origenes en Augustinus; 2) Apollos de Alexandrijn; 3) Ook typologie heeft beperkingen; De godsdienstfilosofie van Kant en het O.T.: 1) Kant en Spinoza; 2) Kant en de christelijke heilsfeiten; Schleiermacher en het O.T.; 1) Barth en Schleiermacher; 2) Christelijke geloof zonder joodse ondersteuning; 3) Christus boven de heilige Schrift; 4) O.T. goed voor beginperiode van de kerk; 5) Het grote manco in Schleiermachers theologie; Paul de Lagarde; Adolf Harnack; Harnacks onterechte beroep op Luther; De ernstige vaderlijke vermaning aan de zonen Friedrich en Adolf; Friedrich Delitzsch en het O.T.; Van kwaad tot erger; Het theopaschitisme in de naoorlogse theologie; Het N.T. kan onmogelijk zonder het O.T.

V - JEZUS EN HET OUDE TESTAMENT (167-232)

Inleiding; Het levenselement van Jezus; In Martin Kählers spoor; Jezus aan het woord in het O.T.; Oudtestamentische canon reeds voorhanden; De Schriften getuigen van Christus; Door Christus wordt de bedekking weggenomen; Gods plan met Israël bereikt zijn hoogtepunt bij Jezus; 'Semitisering' ook bij christenen; Europa heeft gesmeekt om het evangelie; De schoonheid van heel de heilige Schrift; Oude Testament is heilshistorie; Jezus slechts gebonden aan de Tenach; De Schriften gaan in vervulling; Jezus de Zoon des mensen; Messiaans-bewustzijn; Slechts één Messias en geen twee; Qumran en het N.T.; Verworpen en geslagen; Meervoudige duiding van de knecht; Jesaja 53 handelt over een individu; Geen verbond met heel het volk, maar met een 'nieuwe' David; De Nathanprofetie en de 'nieuwe' David; Fernerwartung – uitzien in de toekomst – met het oog op de lijdende knecht; Jes. 53 plaatsvervangende lijden; Breuk met het verleden; Jes. 53 noemt Israël niet, maar spreekt over 'velen redden'; Jes. 53 en de evangeliën; Het vierde lied van de knecht des Heren; Geen plaats voor een lijdende Messias bij de joden; 'Voor velen'; 'Twee zwaarden'; 'Voor overtreders gebeden' en 'bij de rijken in zijn dood'; Verzoening door de dood; Een lijdende Messias alleen in het geloof te verstaan; Het 'betamen' plaatst het 'skandalon' in juist perspectief; Het O.T. verklaart Jezus; Christenen hoeven geen joden

te worden; Jezus' leven gebonden aan het O.T.; Jezus als persoon een mysterie; Drie heel moeilijke teksten; Matth. 10,23; Marcus 9,1 en het 'reeds' en 'nog niet'; Marcus 13,30; Jezus past zich veelal aan bij de tijd waarin hij leefde; Jezus en de sabbat; Jezus en zijn 'locus de Deo'; Jezus maatstaf gevend in zijn optreden; Israël de bakermat van het christelijk geloof.

VI - PAULUS EN HET OUDE TESTAMENT (233-288)

Waaruit wij Paulus kennen; Paulus en zijn brieven; Paulus in *Handelingen der apostelen*; Lijden ter wille van Christus; Van zijn geboorte voorbestemd tot de dienst van Christus; 'Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust'; Tarsus in Cilicië; Paulus en zijn redes; Wijsheid der wereld tegenover de wijsheid Gods; De joodse wijsgeer Philo en Paulus' positie; Rabbinaat van Gamaliël te Jeruzalem; Hellenistisch jodendom voor Paulus geen probleem; Paulus en Jeruzalem na zijn bekering; Welke stad: Tarsus, Jeruzalem, Antiochië of Damascus?; Ook Antiochië niet; 'Damascus' leert ons Paulus verstaan; Het veelkleurig citeren van Paulus; Tenach laat zich door Paulus totaal anders lezen; Typologie en allegorie; De kerk nooit zonder het O.T. geweest; Het Schriftberoep in de strijd met de jудаïsten; 'Om onzentwil werd het geschreven'; Bijzondere wijze van citeren; Jezus het skandalon voor Israël; De blijvende waarde van het O. T.; De Geest vormt geen antithese met het O. T.; O. T. vanaf het begin het boek der kerk; Israël reeds verworpen in het O. T.?.; Van het O. T. geldt: 'Verstaat gij ook hetgeen ge leest'; De wet als 'tuchtmeester' en als 'einde'; Thora als 'wetboek' leidt af van de belofte in Christus; Israël heeft een gekwalificeerd verleden; Israëls geschiedenis van wezenlijk belang voor de kerk; 'De bediening van de dood'; De scherpste van de Wet doet zonde kennen; Wet en evangelie in wezen niet hetzelfde; Belofte en vervulling, N.T. overtreft het O.T.; Over wie handelt Rom. 7?; De volheid des tijds.

VII - PAULUS' STRIJD MET DE JOODSE INVLOED (289-316)

Het apostelconvent; De collecte voor Jeruzalem een vijfde verplichting? Het aposteldecreet; Paulus' terugblik op het apostelconvent; Paulus doorziet het grote gevaar te Antiochië; De positie van Jacobus, de rechtvaardige; Het dreigende gevaar van christenen uit de joden; De

hogepriester schuldig aan de dood van Jacobus; Jacobus de schrijver van de brief; De rots der kerk wankelde; Waarover Rom. 9-11 handelt; Paulus en zijn broeders naar het vlees; 'Het Israël Gods' (Gal. 6,16); 'Wij zijn de besnijdenis', aldus Paulus.

VIII - PAULUS EN HET GEHEIMENIS VAN ISRAEL (317-363)

Rom. 9-11; Gods verkiezing en Israëls ongeloof in Rom. 9-11; Het breekpunt de erkenning van Jezus als Messias; Buber: jodendom en christendom zijn elkaar 'wezensvreemd'; Klaaglied van de HERE; De vloek uit Deut. 28 kan niet uitblijven; Van buitenstaanders geldt nu 'mijn volk' en 'geliefde'; 'De steen des aanstoots en de rots der ergernis'; 'De mens die de gerechtigheid naar de wet doet, zal daardoor leven'; 'De gerechtigheid die uit het geloof is'; Israëls val definitief? De opdracht aan de christenen; De edele olijfboom; Het gevaar van hoogmoed; Een onverwacht eschatologisch gebeuren; Paulus openbaart een geheimenis; Jeruzalem door de heidenen vertrapt, totdat...; Een pyrrusoverwinning; Jeruzalem twistappel der volken door de eeuwen heen; De kerk voor te hoge idealen gewaarschuwd; 'En dan zal geheel Israël behouden worden'; Paulus' verwachting van de wederkomst; Het geheimenis staat niet geheel los van het O.T.; Israël opgenomen in het nieuwe verbond; 'Geliefden om der vaders wil' en 'geliefden Gods'; Blijvende roeping Gods naar Israël; Paulus' christologie is soteriologie; Oudtestamentische teksten in verband met Jeruzalem; De blijvende betekenis Israël.

IX - KARL BARTH EN ISRAEL (364-394)

Het joodse vraagstuk na Auschwitz; De bedreiging der joden vóór de Tweede Wereldoorlog; Karl Barth en zijn reactie op het Hitler-regiem; *Gottes Gnadenwahl* - K.D. II, 2; Israël weer op de landkaart; De toespraak voor de radio (1949); *Die Lehre von der Schöpfung* - K.D. III, 3; Vanwaar de ziekte antisemitisme? Israël nog altijd het uitverkoren volk; Israël een buiten-Bijbels bewijs van God - K.D. IV, 3, 2; De falende kerk heeft de synagoge niets te bieden; Valt Israël als 'volk' onder het zendingsbevel? Israël voor Barth een horzel in de pels.

X - KORNELIS HEIKO MISKOTTE EN ISRAEL, HET JODENDOM EN HET OUDE TESTAMENT (395-486)

Een ingewijde in het moderne jodendom; Verwantschap tussen Miskotte en Schilder; Het joodse geloof van binnenuit benaderd; De bijna christen geworden jood Franz Rosenzweig; De jood heeft in tegenstelling tot de christen geen wedergeboorte nodig; De aanstootgevende gedachte van de Middelaar; De correlatiegedachte als nieuwe verbondsleer; Jesaja 53 opgevat door de synagoge; Het 'strebend bemühen van de correlatieleer; Het heidendom van de *Edda* steekt de kop op: Ad 1) In den beginne; Ad 2) Het worden; Ad 3) Het Lot; Ad 4) De deugd; Ad 5) De weerstand; 'Das Nichtige' ook deel uit van de weerstand; Ad 6) Hiernamaals; Ad 7) De voleinding; Godsdienst der Germanen contra Thora; *Als de goden zwijgen* (1956); 1) Het primitieve; 2) Zonder grond; in het midden; 3) Hemel en aarde; 4) Het verhaal; 5) De voleinding; 6) De Godsnamen; 7) De machten; 8) De Thora; 8A) Het gebod; 8B) Het ethos; 9) Donker lot; 9A) Het leed; 9B) De armoede; 9C) De vermoeienis; 10) Gods verborgenheid; 10A) De tegenwoordigheid; 10B) De verborgen omgang en bevinding; 11) De eros; 12) De politiek; 12A) De verwachting; 13) Het profetisme; Vanwaar Miskotte's voorliefde voor het Oude Testament? Miskotte getoetst; Het belang van Miskotte.

XI - KLAAS SCHILDER EN DE EENHEID VAN HET VERBOND (487-535)
 Inleiding; Een jood als oudtestamenticus; Matth. 27,25 geen vrijbrief voor vervolging; *Het Jodendom* van Jac. van Nes; Onuitroeibare duivels sprookje; De joden een teken aan de wand; Geen lid van NSB of CDU; Verwerping van de Messias een algemene zonde; Buskes' reactie op: 'Zijn bloed kome over ons en onze kinderen'. Waar liggen de grenzen? De wederkomst aflezen uit de tekenen der tijden en Israëls positie; 'Doe wel aan alle mensen, doch het meest aan de huisgenoten des geloofs', Voorzichtig met het woord antithetisch; Eenheid van het verbond; Israël als volk van het verbond is voorbij; Relatie tussen het Oude en Nieuwe Testament; Geen opgaande lijn; Hoe later des te meer zeggingskracht en troost; Schilder en Harnack eensgezind over de bakermat van de dogmageschiedenis; Duidelijk onderscheid; Mozes 'de middelaar van het Oude Verbond'; De kerk in de plaats van Israël een gereformeerde visie; Ook volgens Herman Bavinck is de kerk gekomen in de plaats van Israël.

II - THETISCH DEEL

INHOUD (10-20)

XII - ABRAHAM EN HET BELOOFDE LAND (21-58)

Het vraagstuk in zijn geheel; Geen gebruik van extreem joodse gedachten; De roeping van Abraham; Gods eigenlijke doel; Wat is de rede van Abrahams roeping? Oude bewoners van Kanaän; Een ware gelovige te midden der Kanaänieten; De priester-koning naar de orde van Melchizedek; Landbelofte onder ede; Onvolledige maat der zonden; Kanaänietische godsdienstige invloed op Jefta; Kanaänietische godsdienstige invloed op Hiël; Kanaänietische godsdienstige invloed op Israël; Verbondssluiting met Abraham: 'licht in de rook'; Grenzen van de landbelofte; Landbelofte te omvangrijk; dopen op grond van de besnijdenis; Abraham mijdt de Kanaänieten; Beloofde land alleen voor Izaäk; Paradox van de Godsakker.

XIII - 'HET LAND IS VAN MIJ' (59-92)

'Een zwervende Arameeër was mijn vader'; Het beloofde land is van de HERE; Het beloofde land en het koninkrijk Gods; Israël mijn 'kleinood', segulla, op voorwaarde dat; De landbelofte aan de vaderen herhaald; Over het verbond met twee woorden spreken; 'Het land is van Mij' (Lev. 25,23); Jeruzalems ondergang moet gein temperen; Sabbat- en jubeljaar; Nabots optreden alleen te verstaan uit Leviticus 25,23; De Rechabieten en hun trouw; De koop van de akker; Is de mens wel humaan? Godsdienst der Kanaänieten: 1) De belangrijkste goden El, Asjera en Baäl; 2) Anat godin van onverzadigde sexualiteit en wreedheid; 3) Baäl de onderhouder van al wat leeft, sterft en herleeft; 4) Jam, de god van de zee, weerstreeft Baäl; 5) Mot, de god van de dood, houdt de onderwereld in stand; 6) De god, Asjtar, Kamos of Milkom eist het mensenoffer; 7) Astart of Ishtar, de koningin des hemels, is vruchtbaarheidsgodin; 8) Dagon de god van het koren en de vruchtbaarheid; 9) Sedek één der vereerde goden in Jeruzalem; Godsdienst der Kanaänieten tegenover de dienst aan JHWH; Het mensenoffer en de prostitutie.

XIV - GOD IS ONTZAGWEKKEND (93-143)

Godsbeeld en het tijdsgewricht; Barth en theologische 'Neubesinnung'; Rudolf Otto en *Das Heilige*; Paul Volz' rede in 1924; Vergeten hoofdstuk in de theologie; Niet te verwaarlozen teksten en Schriftgedeelten; God is ontzagwekkend; De heilige oorlog of oorlog van JHWH; Apocalyptiek; 'Is God wel barmhartig?'; Inname van het land; Het beloofde land en de verbondstheologie; 'De plaats die de HERE, uw God, verkiezen zal'; Het land in verband met het conditionele spreken; De Messias in verband met het onvoorwaardelijke spreken; Vloek of zegen; De shoah en de reactie van Josl Rakover; De terugkeer; Het lied van Mozes; Mozes zegent de twaalf stammen; De opvallende zegen voor Levi.

XV - IN MOZES' SPOOR (144-169)

Mozes' dood; Primaat van Mozes onder dat van Jezus; Niet Mozes maar Johannes de Doper; Mozes ben Maimon over Mozes ben Amram; Schalom Ben-Chorin over Mozes; De Deuteronomistische reformatie onder Josia; Plato, de heiden, de meerdere van 'de heiden' Goethe; Mozes' verlaten leidt tot de Babylonische ballingschap; Ezechiël en Deuterocesaja over de toekomst; Ezra en Nehemia in het spoor van Mozes.

XVI - JERUZALEMS TOEKOMST VOLGENS HET O.T. (170-219)

Profetie, eschatologie en apocalyptiek; Adjectief nieuw, 'chadasj', in het Oude Testament.; Adjectief nieuw in twee verschillende woorden, 'kainos' en 'neos' in het Nieuwe Testament; Apocalyptiek; Jeruzalem in profetisch, eschatologisch en apocalyptisch perspectief; De hoge berg Sion; Jeruzalem en 'de gruwel der verwoesting', één en ander maal; Ook Jeruzalem vindt zijn vervulling in Jezus; Een rest keert terug; Jezus' herderschap gaat over de grenzen; De koning Israëls komt tot de dochter Sion; Heilstijd der volken breekt aan; Messiaanse profetie aangaande Jeruzalem; Vervulling Melchizedeks priesterschap impliceert het einde van Jeruzalem; Splitsing van de Olijfberg, die voor Jeruzalem ligt (Zach. 14,4); Eschatologische koning en goede herder; De klacht over de doorstokene; Jezus de geslagen herder; Apocalyptiek richt zich vooral op einde; Jeruzalem door de heidenen vertreden; 'Van Sion uit' en 'naar Sion

toe'; Divergentie in de apocalyptiek; Absolute onvolkomenheid aangaande Jeruzalem in het Oude Testament.

XVII - DE PLAATS DER MARTELAREN IN OPENB. 20,1-10 (220-252)

Het chiliasme; Onderverdeling van het chiliasme; Wat ons weerhoudt aan een aards chiliasme te denken; De schilder Dürer kan helpen de *Apocalyps* te verstaan; De *Apocalyps* 'het boek der martelaren'; Openbaring 20,1-6; De ontbinding van de satan (20,7-10); Geen duizendjarig vrederijk op aarde; Is het rijk van de satan geheel ontkracht gedurende duizend jaar? De laatste slag tegen Christus' rijk; De gelijkenis van het onkruid; 'Úw koninkrijk kome'.

XVIII - EEN DERDE TEMPEL? (EZ. 40-48) (253-292)

De wederopbouw van de tempel te Jeruzalem, een zionistisch plan; Geen blauwdruk voor een te bouwen tempel; Begin bij het begin; Alles draait om de tempel; Ezechiël en de symboliek; De kerk Gods tempel; De heerlijkheid van Christus en van de tempel; Geen vervanging maar vervulling; De symbolische duiding van Ezechiël 40-48; Opklaring en uitzicht dankzij Von Rad; 'De stad op een berg' al omschreven in het Oude Testament; Ezechiël 40-48 en het jubeljaar; De christologische strekking van Ezechiël 40-48.

IXX - DE SYNOPTICI EN HET BELOOFDE LAND (293-362)

Hoe heeft het ooit zover kunnen komen? Tenach geeft slechts een deel van de Godsopenbaring; Het viervoudige evangelie; Mattheüs laat zien dat Jezus de Messias is; Twaalf citaten geven de vervulling weer; Jezus gekomen om Wet en Profeten te vervullen; Marcus laat zien dat Jezus de Zoon des mensen is; Het christelijke geloof geen nieuwe religie; Lucas toont Jezus als Heiland der wereld; Van de joden naar de heidenen; van Jeruzalem naar Rome; Vervanging niet het juiste woord; Begin en ontvouwing maar niet hoogtepunt der heilsgeschiedenis; Israëls positie dezelfde gebleven? Israëls religie definitief in het hart geraakt in de ondergang van de tempel; De vervloeking van de teleurstellende vijgenboom; Gelijkenis van de onvruchtbare vijgenboom; Gelijkenis van de onrechtvaardige pachters; Conclusie van belangrijke nieuwtestamentici; De lutheraan Bultmann; De gelijkenis van het koninklijke

bruiloftsmaal; 'Gezegend Hij die komt in de naam des Heren'; 'Vele' gedode profeten? De apostelen oordelend de twaalf stammen van Israël.

XX - DE EVANGELIST JOHANNES EN 'DE JODEN' (363-400)

Adelaar als attribuut; Het bijzondere van het vierde evangelie; Zeer nauwe samenwerking tussen Vader en Zoon; 'De joden', de gnostiek en de positie van de Doper; De geadresseerden; Heftige confrontatie (Joh. 8,44); Jezus' zeven tekenen; Jezus' zeven 'ik ben'-woorden; Beroep der joden op Mozes door Jezus ontzenuwd; De alles beheersende vraag voor kerk en synagoge; God getuigt van Jezus; Jezus, doel der Schriften; Mozes aanklager der joden en geen pleitbezorger; Verstaan van Mozes leidt tot erkenning van Jezus.

XXI - DE OUDE KERK ZIET ZICH ALS HET NIEUWE ISRAËL (401-454)

Het belang van de oude kerk; 'Het licht van de kerk van het Oosten'; De Schepper en de Verlosser is dezelfde; De heilsgeschiedenis gezien vanuit het hart der openbaring; Christus' heerlijkheid al in het O.T.; De kerk draagster der waarheid; Christus de volkomen waarheid; Israël een interim-periode, aldus Irenaeus; Vier verbonden; Jeruzalems tijd voorbij; geen beloften meer voor het joodse volk; De kerk is het nieuwe Israël; De God van beide testamenten is dezelfde; Adam was nog maar een kind; Verwerping van Jezus maakt de Schrift duister en doet de joden dolen; Christus' goddelijke natuur en die van de christen; Recapitulatio; Geen speculatief maar Bijbels theoloog; Synagoge en de kerk in de eerste twee eeuwen; De oude kerk en het toekomstige heil voor Israël; Wladimir Solowjow over de antichrist en de joden; Origenes en de collectieve bekering der joden; Harnack lyrisch over Augustinus; Diep christologisch denker; Alleen vanuit Christus gaan de Schriften open; O.T. en N.T. zijn door Christus met elkaar verbonden; Christus' lijden leert ons zonde en genade kennen; Voorzichtig met Augustinus; Christus grond van rechtvaardiging en heiliging; Joden stellen Augustinus teleur; De kerk bestaat uit alle uitverkorenen; Wijngaard de joden ontnomen en aan anderen gegeven; Signum Cain - Kaïnsteken. Grove taal tegen ongehoorzame joden; Opstelling tegenover joden; en gevaar van christelijke hoogmoed; Bewogen persoonlijkheid met diepe liefde tot Christus; Augustinus' preek over de verloren zoon; Geen geloof

bij de joden, nu er iemand uit de doden is opgestaan; Ongenuanceerdheid en overaccentuering door vereenvoudiging; Het nieuwe bij deze Latijnse kerkvader; Augustinus van blijvende betekenis; Augustinus' visie op Israël en die van de reformatie; Een mysterie in een mysterie; Het land van de Bijbel blijft spreken; Ook de landbelofte vervuld; Band aan Zijn volk niet gelijk aan die van het land.

XXII - TERUGBLIK EN UITZICHT (455-487)

TERUGBLIK: Aanzet tot onze tocht; Israël een mysterie; Het land nu in een totaal ander licht; Verschil in visie tussen reformatie en nadere reformatie; Resultaat; Verantwoordelijk voor de joden; Aan wie behoort het land nu? Christelijk geloof geen nieuwe religie; Voorwaardelijke en onvoorwaardelijke beloften Gods, Het volk Gods in Jezus Christus; Onenigheid onder joden vanwege Zionisme; UITZICHT: Begin dialoog; Taak van de christen; Opdracht; Slot: De persoonlijke ontmoeting van Jezus met Nathanaël.

REGISTER VAN BIJBELSE CITATEN (489-512)

REGISTER VAN NAMEN (513-529)

XII - ABRAHAM EN HET BELOOFDE LAND

Het vraagstuk in zijn geheel

Over het verbond zijn rond de jaren zestig van de twintigste eeuw steeds nieuwe studies verschenen.¹ Sommige oudtestamentici zijn van oordeel dat Israël het verbond heeft overgenomen van de volken rondom; en verwijzen naar de groot-koning en zijn vazallen. Kan men echter de HERE vergelijken met een oosterse niets ontziende groot-koning? De Eeuwige openbaarde zich eens aan Mozes als: 'HERE, HERE, God, barmhartig en genadig, lankmoedig, groot van goedertierenheid en trouw, die goedertierenheid bestendigt aan duizenden, die ongerechtigheid, overtreding en zonden vergeeft, maar de schuldige houdt Hij zeker niet onschuldig, de ongerechtigheid der vaders bezoeken aan kinderen en kindskinderen, aan het derde en vierde geslacht (Ex. 34,6). Het verschil tussen de partijen in het verbond van de HERE met zijn volk is onvoorstelbaar groot. Er is een oneindig kwalitatief onderscheid tussen God en mens. Terecht geldt hier: 'Met wie wilt gij Mij vergelijken en gelijkstellen?' (Jes. 46,5). De verbondssluiting in Genesis 15 waar God alleen tussen de stukken doorgaat, maakt dit meteen al duidelijk. Bovendien wordt door Jezus Christus rechtsgrond verleend aan het verbond, toen hij uitriep 'het is volbracht'. De gereformeerde verbondsleer kan zich onmogelijk verenigen met de verbonden der Oosterse of Hethitische volken. Omdat het land een centraal begrip is, evenals later de davidische dynastie, vatten wij in dit hoofdstuk het probleem samen onder de titel: *Abraham en het beloofde land*.² Duidelijk is uit het voorafgaande geworden dat het begrip het beloofde land geheel binnen het kader van het verbond valt.

Geen gebruik van extreem joodse gedachten

Wie het goed gedocumenteerde boek van de jood Yakov M. Rabkin: *In naam van de Thora. De geschiedenis van de antizionistische joden* leest, staat versteld hoe fel joods orthodox verzet er is tegen de vestiging van de joden in het beloofde land; en dat met een beroep op de Thora. Het is heel opvallend hoe geheel

¹ We verwijzen hier slechts naar E. Kutsch die het woord 'berith' behandelt in Jenni-Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, Band I, München 1971, Sp. 339-352. Hij vertaalt berith met 'verplichting'. Zie ook van hem: *Verheissung und Gesetz, Untersuchungen zum sogenannten "Bund" im Alten Testament*, Berlin 1972.

² Ook R. Rendtorf geeft aan dat in 'het beloofde land' de kern van de zaak te vinden is, zie: *Israel und sein Land: Theologische Ueberlegungen zu einem politischen Problem*, 'Theol. Exist. Heute' 188, München 1975, S. 27.

verschillend er onder de joden gedacht wordt over het beloofde land; en dan denken wij niet aan de anit-religieuze, seculiere of ultraorthodoxe joden, maar aan de doorsnee jood. Er zijn zelfs joden die de oorzaak van de shoah zien in het Zionisme. Al zullen de antizionistische joden niet de grootste groep vormen binnen het jodendom, toch is ook zij krachtig aanwezig. Zelfs over de Messias wordt onder de joden geheel verschillend gedacht. Gershom Scholem heeft erover geschreven en onderscheidt drie ideeën aangaande de Messias: 1^e) de conservatieve, 2^e) restauratieve en 3^e) utopische idee.³ In elk geval brengen gedachten over de Messias heel wat te weeg en daarin is men het onderling eens: het cyclische denken wat de volken eigen was, wordt door Israël doorbroken, omdat de geschiedenis een doel heeft. Vervolgens zal de messias de situatie zo *totaal* veranderen dat de periode van onheil voorgoed voorbij is. Alleen de gedachte van de Messias stelt het volk al apart. Het gaat ons daarom niet wat sommige joden hebben opgemerkt over het jodendom of het zionisme. Daarom laten wij figuren als Otto Weininger (1880-1903) geheel buiten beschouwing. Hij meende zelfs de genialiteit van zijn volksgenoten te moeten ontkennen. Op 23-jarige leeftijd pleegde hij zelfmoord. Sigmund Freud typeerde hem in relatie tot zijn werk: “Ein krankes Genie und gründlich irregeleitet in bezug auf das, was ich lehrte ‘.⁴ Van de joden merkt Weininger op: ‘Dit gebrek aan diepgang verklaart waarom de joden geen waarlijk grote mannen kunnen voortbrengen, waarom het jodendom, net als de vrouw, de hoogste genialiteit is ontzegd’.⁵ Het is ons ook niet te doen om beschouwingen van Ilan Pappé aangaande de joodse vestiging in Israël in 1948 te verifiëren. Ons gaat het niet allereerst om de mening van mensen, maar om het woord Gods, dat wij aannemen ‘niet als een woord van mensen, maar, wat het ook inderdaad is, als een woord van God’ (1 Thess. 2,13). Vandaar dat wij ons betoog onderbouwen met veel citaten uit de Schrift, die begint met *Genesis*.

De roeping van Abraham

Israëls geschiedenis begint met Abram, die na *Genesis* 17,5 Abraham wordt genoemd. Wij nemen daarom ons uitgangspunt bij zijn roeping (12,1). God spreekt tot hem en niet tot één van hen die net genoemd zijn (Gen. 11,10-32).

³ ‘Zum Verständnis der messianischen Idee im Judentum, in: *Einige Grundbegriffe des Judentums*, Frankfurt, 1970, S. 121-167.

⁴ Citaat bij R.W. Clark, *Sigmund Freud*, Oorspr. titel: *Freud, The Man and the Cause*, Frankfurt am Main, p. 256.

⁵ *Geslacht en karakter*, oorspr. titel *Geschlecht und Charakter*, Amsterdam 1984, p. 331. Niet alleen valt Weininger op in zijn haat tegen joden, want die richt zich ook tegen vrouwen en homoseksuelen.

Waarom de keuze op Abraham valt, is een verborgenheid. De Eeuwige koos hem absoluut niet uit, omdat hij trouw was gebleven in het vereren van de God, die Zich in het verleden had geopenbaard. Bij de verbondsvernieuwing bij Sichem zal Jozua het Israël voorhouden: 'Aan de overzijde der Rivier hebben oudtijds uw vaderen gewoond, Terah, de vader van Abraham en Nahor, en zij hebben andere goden gediend' (Joz. 24,2). Ondanks dat, volgt er wat we niet direct verwacht zouden hebben: 'Maar Ik nam uw vader Abraham van de overzijde der Rivier, en leidde hem door het gehele land Kanaän' (Joz. 24,3).⁶ Deze terugblik maakt overduidelijk, dat de roeping geheel Gods werk en initiatief is geweest. Ook het gehoorzamen van Abraham is hem door God in het hart gelegd. Daarmee brengen we de typering van Abraham als de vader van alle gelovigen niet in diskrediet, want dat is en blijft hij, maar het blijkt waar te zijn wat Augustinus stelde: 'God kroont zijn eigen werk'.⁷ Gods liefde ligt achter Abrahams roeping.

Uit dit begin blijkt dat de heilsgeschiedenis Gods werk is. Wat hier in de roeping van Abraham plaatsvindt, is van wereldhistorische betekenis. 'Abrahams geboorte is een hoogtepunt in de geschiedenis van Kerk en wereld, van heelal'.⁸ Hij zal evenals zijn zoon en kleinzoon bij de Godsverschijningen de Almachtige erkennen als de God van zijn roeping. God zelf openbaart Zich als de Ene en schept het monotheïsme. Op dit gebeuren beroepen zich drie godsdiensten: de joodse, de christelijke en de islam.⁹

God eist van Abraham een radicale losmaking uit alle natuurlijke verstrengeling en daaronder valt ook de godsdienst van Sin. De cirkel wordt steeds kleiner: 1^e) Ga uit uw land; 2^e) uit uw maagschap; en 3^e) uit uws vaders huis. De bloedbanden worden zelfs geslaakt. Dat is de onthechting die van Abraham gevraagd wordt. De opdracht bij de roeping luidt: 'Ga naar een land dat Ik u wijzen zal'. Hij moet alles achterlaten en in vertrouwen op God zich aan diens leiding overgeven. Gehoorzaam aan de roeping en blind in de toekomst gaat hij. Abraham moet zich dus geheel verenigen met Gods wil. Een land, maar welk wordt niet gezegd. Het gehoorzamen van Abraham getuigt van een groot

⁶ Het is heel opvallend en misschien wel sprekend dat in de vertaling van Buber-Rosenzweig geheel voorbij wordt gegaan aan het Hebreeuwse woordje 'we', wat zich heel goed laat vertalen met: maar.

⁷ 'Si ergo Dei dona merita tua, non *Deus coronat* merita tua tamquam merita tua, sed tamquam *dona sua*', Ep. 15.5

⁸ K. Schilder, *Schriftoverdenkingen*, Deel 3, van 1945-1952, Goes 1958, p. 37.

⁹ Vgl. A.H. Edelkoort 'De voorbereiding in het Oude Testament', in: *Cultuurgeschiedenis van het Christendom*, Deel I, Red. J. Waterink, W. Asselberg e.a., 2^e dr., Amsterdam-Brussel 1957, p. 10 en J. Gnilka, *Bibel und Koran. Was sie verbindet, was sie trennt*, 4. Aufl., Freiburg im Br., S. 121-132; 'Die gemeinsame Berufung auf Abraham; p. 157-165: 'Juden - Christen - Muslime'.

Godsvertrouwen. Hier wordt geen tegenvraag gesteld. De ware gelovige vraagt dan ook niet naar de redenen Gods. Hij gehoorzaamt. Wij krijgen dit alles nog in verhoogde mate te zien in Abrahams gang naar Moria (Gen. 22). Dat dient ook het uitgangspunt te zijn voor het verstaan van dit gedeelte.

Gods volk begint werkelijk met één persoon, met een 'eenling'. 'Aanschouwt Abraham, uw vader (...) want Ik riep hem als eenling' (Jes. 51,2). Zelfs in Kanaän wordt het isolement nog versterkt, want daar zal de vredelievende man zijn neef Lot ook nog kwijt raken (Gen. 13,6). Het nageslacht van Abraham kan getypeerd worden als 'het afgezonderde volk'.¹⁰ Als de twee van elkaar scheiden wordt Abraham opnieuw herinnerd aan de landbelofte. Hij moet zijn ogen opslaan en richten naar de vier windstreken en krijgt daarbij te horen: 'het gehele land, dat gij ziet, zal Ik u en uw nageslacht geven tot in eeuwigheid' (15). Op dat tijdstip wordt ook nog aan Abraham beloofd 'een nageslacht als het stof der aarde'(16). Daarna vestigt Abraham zich bij de terebinten van Mamre, bij Hebron, en hij bouwde daar een altaar voor de HERE', (Gen. 13,18). De eigenlijke ontvanger van de landbelofte is Abraham, maar hij krijgt direct bij deze theofanie te horen dat zijn nageslacht zal zijn als het stof der aarde en in menigte niet kan worden geteld. Is daar het land Kanaän wel groot genoeg voor? Abraham neemt in de heilsgeschiedenis wel een aparte plaats in. Toch hoe bijzonder hij mag zijn, Abraham zal nooit die hoogte in het jodendom bereiken als Mozes.¹¹ Abrahams naam wordt ook buiten Genesis weinig keren genoemd in het O.T., maar met hem begint wel Israëls geschiedenis! En hij blijkt werkelijk van fundamentele betekenis te zijn. Bij zijn roeping valt het woord 'zegen' tot vijfmaal toe in allerlei variatie. 'Ik zal u tot een groot volk maken, en u *zegenen*, en uw naam groot maken, en gij zult tot een *zegen* zijn. Ik zal *zegenen* wie u *zegenen* en wie u vervloekt zal ik vervloeken, en met u zullen alle geslachten des aardbodems *gezegend* worden' (12,2-3).

Gods eigenlijke doel

God zal de naam van Abraham grootmaken, daarin heeft men een bedekte relatie gezien met de torenbouw van Babel. Daar klinkt de roep op: 'laten wij

¹⁰ Onder deze titel schreef H. Mulder een boekje met als ondertitel *Beschouwingen over het isolement van het jodendom*, Kampen 1981.

¹¹ Vgl. P. Volz, *Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde im neutestamentlichen Zeitalter*, 2^e Aufl., Tübingen 1934, S. 194: 'De grootste profeet van Israël is Mozes geweest, de verlosser uit Egypte, de profetische middelaar, de 'Urheber', de man aan wie de joden de Thora te danken hebben. Het latere jodendom stelt Mozes zeer hoog. 'Hoe meer de Thora in aanzien stijgt, des te meer ook de vader'. De eerste die profeet genoemd wordt in de Bijbel is Abraham, zie Gen. 20,7: 'hij is een profeet, en hij zal voor u bidden'

ons een naam maken, opdat wij niet over de gehele aarde verstrooid worden' (Gen. 11,4). Terecht schrijft H. van Praag (1916-1988): 'Abraham is Gods antwoord op Babel'.¹² De hoogmoed van een naam maken, wordt bij Abraham leven bij de Naam. Bij de theofanie aan Mozes blijkt God dezelfde te zijn als de God der vaders (Ex.3). Een hoogtepunt in Abrahams roeping is Gods toezegging: 'met u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden'. A.R. Hulst (1910-1978) heeft er in een opstel 'Abraham en de belofte' duidelijk op gewezen, dat de zegen voor de volken 'het hoofdaspect van de belofte' is. Terecht voegt hij eraan toe: 'Men kan trouwens bepaald niet zeggen, dat dit hoofdaspect in *Deuteronomium* grote aandacht krijgt!'.¹³ Bij het lezen van het O.T. dienen wij niet te vergeten Gods belofte aan Abraham over zijn zegenrijke rol voor de volken. De engte die we met Abraham binnengaan is niet voor immer, maar zal eens op het Pinksterfeest tot het verleden behoren, wanneer de Geest van Christus en van de Vader wordt uitgestort op joden uit vele nationaliteiten en waarbij vanaf dat moment de hele wereld wordt gezocht. Deze belofte voor de wereld wordt vier keer herhaald bij hele belangrijke gebeurtenissen: zoals 1^e) tijdens het bezoek aan Abraham van de drie mannen die de geboorte meedelen van een zoon (18,18); 2^e) na Abrahams geloofsbeproeving op de berg Moria (22,18); 3^e) bij de verschijning aan Izaäk om niet naar Egypte te vertrekken (26,4); en 4^e) bij Jacobs droom te Bethel (28,14). Het Bijbelse getal vier geeft ook de totaliteit van de aarde aan. Paulus noemt Abraham 'een erfgenaam voor de wereld' (Rom. 4,13). Abraham die geroepen wordt en die deel gaat uitmaken van de heilige wortel van Israël, van het 'middelaars-volk' der mensheid, zal tot een zegen worden voor alle geslachten van de aardbodem. Hij en zijn geslacht worden apart gesteld, niet alleen met oog op Israël, maar ook op de wereld. Gods eigenlijke doel met Abrahams roeping is niet Israël, maar de wereld. Het gaat hier ten diepste om de eenheid en de heelheid van de kerk, het volk Gods. Paulus gebruikt in *Romeinen* 11 het beeld van de boom, wiens takken alles te danken hebben aan de wortel. En daarbij is de wortel niet Israël, of zoals bij Barth Jezus, maar de aartsvaders.

¹² *De boodschap van Israël in cultuur – maatschappij en geschiedenis*, Amsterdam z.j. p. 33.

¹³ *Loven en geloven. Opstellen van collega's en medewerkers aangeboden aan Prof. dr. Nic. H. Ridderbos*, Amsterdam 1975, p. 45. Hulst stelt de belofte voor de volkeren boven de landbelofte uiting, p. 44.

Wat is de reden van Abrahams roeping?

Waarom wordt Abraham weggehaald uit Ur der Chaldeeën? Is het omdat anders de gehele mensheid tot een volslagen massa perdita, een verloren massa, zal worden? Wordt daarom een eenling die tot een volk zal worden, gedurende eeuwen apart gesteld? Wat mag er achter liggen? Het meest pleit ervoor te wijzen op Gods verkiezend welbehagen. Eén ding is zeker, dat, als we de genade losmaken van Israël, ook van dit volk geldt: 'Gij zijt naar afkomst en geboorte uit het land der Kanaänieten; uw vader was een Amoriet en uw moeder een Hethitische' (Ez. 16,3). Jeruzalem stamt naar haar wortel uit de kring van die volksstammen, die het land vanwege zijn onreinheid heeft uitgespuwd' (Lev. 18,24vv).¹⁴ Zo zeer is het volk ten tijde van Ezechiël verworpen. Nog sterker klinkt het uit de mond van de profeet Amos: 'Zijt gij voor Mij niet gelijk aan de kinderen der Ethiopiërs, o kinderen Israëls? Luidt het woord des HEREN. Heb ik Israël niet uit het land Egypte gevoerd en de Filistijnen uit Kaftor en de Arameeërs uit Kir? (9,7).¹⁵ De verkiezing van Abraham is in eerste instantie gericht op de jood en later ook op de heiden, enkel te vinden in de niet te verklaren liefde Gods. 'Want gij zijt een volk, dat de HERE, uw God, heilig is; u heeft de HERE, uw God, uit alle volken op de aardbodem uitverkoren om zijn volk te zijn. Niet omdat gij talrijker waart dan enig ander volk, heeft de HERE Zich aan u verbonden en u uitverkoren; veeleer zijt gij het kleinste onder de volken. Maar omdat de HERE u liefhad en de eed hield, die Hij uw vaders gezwoeren had' (Deut. 7,6-8). Het is goed om bij het ontstaan van *Deuteronomium* niet enkel te denken aan Mozes, maar soms ook aan de crisissituatie ten tijde van Josia en soms zelfs tijdens of na de ballingschap. Dat het volk 'heilig' wordt genoemd wil zeggen, dat het door God is afgezonderd en voor zijn dienst is bestemd. Er is geen grond van Gods verkiezing in de hoedanigheid van dit volk. Het is niet zo, dat God bij Israël aansluiting vindt. Hij schept zelf de relatie met het volk. Hij neemt hier om met de gereformeerde vaders te spreken: 'redenen uit Zichzelf'.

Als Abraham wordt geroepen, heeft Egypte al een beschavingsgeschiedenis achter de rug, die ons heden ten dage nog versteld doet staan. Abraham heeft in

¹⁴ Vgl. W. Zimmerli, *Ezechiël 1*, in *Biblischer Kommentar Altes Testament*, Neukirchen 1969, S. 347-348. Hier wordt absoluut niet gezegd dat Israël niet van Abraham zou afstammen, maar Jeruzalem dat wordt toegesproken heeft zoveel van de inwoners van Kanaän overgenomen dat het vrucht schijnt te zijn van Amoriet en Hethiet, zie: A. Noordtzijs, *Ezechiël*. Deel I, in; *Korte Verklaring van de heilige Schrift*, 2^e dr., Kampen 1956, p. 164.

¹⁵ Vgl. Franz Delitzsch, *Neuer Commentaar über die Genesis*, Leipzig 1887, S. 249. Zie voor Amos 9,7 ook de preek van K. Schilder 'De valse roem beschaamd', (1926) in: *Preken*, deel I, Goes 1957, p. 420-437.

Egypte de piramides kunnen zien. Achter Gods verkiezing van Israël lag enkel zijn soevereine bewogenheid tot liefde voor dit volk. Er is niets buiten God wat hem daartoe heeft gebracht. Slechts valt te wijzen op zijn innerlijke bewogenheid. De realisering hiervan is van wezenlijk belang om zowel het O.T. als het N.T. te verstaan.¹⁶ Hij heeft Zich aan dit volk verbonden. Hij stelt Zich bij de roeping van Abraham geheel er achter. Wie Israëls vijand is, is Gods vijand en wie Israël zegent wordt gezegend. Hij zal het Abraham betonen bij zijn perikelen met Farao en Abimelech. Jacob zal dit gewaar worden bij Laban. Potifars huis wordt gezegend ter wille van Jozef. De koning van Moab, die Bileam ontbood om Israël te vloeken, wordt zelf vervloekt (Num 23).

Maar als Israël meent dat het automatisch met de God van Abraham, Izaäk en Jacob verbonden is, dan zal het merken dat God zelfs in staat is om Israël een vloek te doen zijn onder de volken. Jeremia moest al fulmineren: 'Stelt uw betrouwen niet op bedrieglijke woorden: Des HEREN tempel, des HEREN tempel, des HEREN tempel is dit' (Jer. 7,4). Niet lang zou het meer duren of van Jeruzalem gold: 'Geweken is van Sions dochter al haar heerlijkheid' (Klaagl. 1,6). Was het niet de tempel Gods, waar de HERE woonde, die Jeruzalem zijn luister bezorgde? De vloek kan ook Israël treffen! Zo lezen wij aan het eind van het O.T.: 'Gelijk gij onder de volken een vervloeking geweest zijt, o huis van Juda en huis van Israël, zo zult gij, doordat ik u heil schenk, een zegen worden; vrees niet laten uw handen sterk zijn' (Zach. 8,13). Terecht schrijft Karl Elliger dat de aan Abraham gegeven belofte met het oog op de wereld (Gen. 12,2-3), door de geschiedenis van dit volk verder tot haar doel zal bijdragen.¹⁷ Hieruit wordt duidelijk dat het gaat om de wereld. Geen profeet die dit zo duidelijk onder woorden brengt als Deuterocesaja.

Willen wij de betekenis van de aartsvaders verstaan dan zullen we associatief moeten leren denken door het geheel der Schriften te overzien.¹⁸ Dat toont ook Paulus ons in *Romeinen* 11, waar hij spreekt over de 'wortel'. Het totaliteitsdenken neemt bij Abrahams roeping een aanvang, maar in de weg der openbaring zal het duidelijk worden dat de moederbelofte (Gen. 3,15) reeds de hele wereld op het oog had. Dit nu maakt *Openbaring* 12 duidelijk hoe *Genesis* 3,15 moet worden verstaan en hoe de kerk in haar prille begin daarmee

¹⁶ Vgl. Norman H. Snaith, *The Distinctive Ideas of the Old Testament*, 4, printing, New York 1975, p. 109.

¹⁷ *Das Buch der zwölf Kleinen Propheten*, in: *Das Alte Testament Deutsch*, 2. Teil, Göttingen 1974, t.a.p.

¹⁸ Vgl. W. Vischer, *Das Christuszeugnis des Alten Testaments, Das Gesetz I*, 7. Aufl. Zürich 1946, S. 146.

omging.¹⁹ De mens schijnt moeite te hebben om te leven met een belofte, zelfs al is het *de* belofte van het 'beloofde land'. De roeping van Abraham geeft aan, dat God hem uitkiest om in zijn nageslacht de belofte voor de wereld te bewaren.

Als Abraham het land in bezit zal nemen, zal God eens vanuit Jeruzalem, Judéa en Samaria op de ganse aarde aanspraak maken voor zijn heerschappij (Hand. 1,8). Van de hele schepping geldt: 'Des HEREN is de aarde en haar volheid, de wereld en die daarop wonen' (Ps. 24,1). Het land Kanaän krijgt zijn specifieke betekenis vanuit de landbelofte en deze staat weer niet los van het feit, dat de Messias een jood zal zijn, maar voorlopig is het nog het 'land uwer vreemdelingschap', 'eretz megoerim'. Later wordt het 'land' genoemd om aan te geven dat het land de HERE toekomt: 'Land des HEREN (Hos. 9,3); 'Mijn land' (Jer. 2,7); 'Zijn land' (Joël 2,7); 'Uw land' (Ps. 85,2). Omdat het land Gods eigendom is, mag het land niet voor altijd verkocht worden. Het behoort God toe (Lev. 25,23vv). Voor eeuwen is van één land 'bloed en bodem' van grote religieuze betekenis geweest, maar dit betekent niet, dat het volk zich daarop zou mogen beroepen, laat staan beroemen. Daarom is ernstig zondigen tegen de HERE ook zwaar zondigen tegen het land. Door zijn verwerpelijk handelen, ontwijdt Israël het land (Lev. 18,25.27; Num. 35,34; Jer. 2,7; 3,2). Zo gaat het gericht Gods niet enkel over de bewoners, maar evenzeer over het land. Dat geldt niet minder van de zegen. Jesaja profeteert met het oog op de schepping van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde (Jes. 65,17; 66,22).

Als we het Hebreeuwse woord 'èrèt' lezen, moeten we ons voortdurend afvragen of we dit vertalen moeten met aarde of land, dit geldt ook voor het Griekse woord 'gè', want dat betekent ook aarde of land.²⁰ In de regel is het Hebreeuwse woord 'èrèt' zoals het Griekse 'gè' vrouwelijk, waarin nog een herinnering te horen is van de voorstelling van 'moeder aarde'. Het woord 'eretz' komt in het O.T. maar liefst meer dan 2500 keer voor. Daaruit blijkt dat het land en de aarde ons wel iets te zeggen hebben.²¹

¹⁹ Genesis 3,15 vinden we ook terug in de *Heidelbergse Catechismus*, waar het gaat om de heilige algemene en christelijke kerk, wier leden bestaan uit allen die in Christus begrepen zijn. Ook daar valt het woord 'uitverkoren' – 'auszerwelte gemein' – 'coetum electum' – 'ghemeynte tot den eeuwighe leven uytvercoren', omdat alleen zij die gemeenschap vormen, zie *H.C.*, zondag 21, vr. en antw. 54.

²⁰ Zo zijn wij van oordeel dat in Ez. 17,5 geen 'aarde' moet worden vertaald, maar 'land'. Zoals de NBV.

²¹ Vgl. H.H. Schmid, s.v. 'èrèt' in: Jenni-Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, Band I, München 1971, Sp. 228-236.

Abraham is 75 jaar als hij wegtrekt in het jaar 365 na de zondvloed. Hij onderneemt de reis met Sara en Lot en al hun have en dienstpersoneel. Het doel van de reis wordt nu genoemd: het land Kanaän (12,5).

Oude bewoners van Kanaän

Opeens lezen wij: 'En de Kanaänieten waren toen in het land', maar wat dit voor Israël nog zal betekenen en welk een verzoeking dit zal zijn voor Abrahams nageslacht heeft hij niet geweten. Hoogstens heeft hij het kunnen vermoeden. Het is, naar de mens gesproken, een dubbeltje op zijn kant geweest of de godsdienst der Kanaänieten had de nakomelingen van Abraham overwonnen. In een hele sombere periode van Juda's geschiedenis wordt er in de ballingschap gebeden door een boeteling, in elk geval niet door de profeet: 'Gij immers zijt onze Vader; want Abraham weet van ons niet en; Israël kent ons niet; Gij, HERE, zijt onze Vader, onze Verlosser van oudsher is uw naam' (Jes. 63,16). Hier beroemt men zich niet op Abraham in de zin van: 'wij zijn Abrahams nageslacht' (zoals in Joh. 8,33). Hier klaagt men: Abraham of Jacob kan ons echt niet meer helpen! Waarom kan de pleitgrond niet zijn 'ter wille van Abraham'? Of gelijk Paulus zegt: 'om der vaderen wil' (Rom. 11,28). J.L. Koole wijst erop, en Hieronymus was die mening al toegedaan en het gaat wel heel ver, dat de aartsvaders in die diep zondige toestand, waarin het nageslacht toen verkeerde, hun eigen volk niet meer konden herkennen. Daarom kunnen ze ook met hun nakomelingen geen medelijden hebben. Ze kunnen elkaar niet eens meer raken. Israël is zover afgedwaald dat Abraham geen weet heeft dat dit zijn nakomelingen zijn en Jacob kent zijn volk echt niet meer terug. Dat het volk zo ver van de HERE is afgefallen, levert niets van herkenning meer op bij beide aartsvaders.²² Dit is overduidelijk: het volk staat hier diep schuldig voor God. Het kan zijn vertrouwen niet stellen op de aartsvaders, want daarvoor is de zonde te groot. Hier wordt het vaderschap van Abraham overgebracht op God. Dat is gewaagd, maar de 'door schuld besef getroffen en verslagen mens' is vindingrijk om grond onder zich te krijgen; maar dat kan enkel vanuit de genade. Gij, eeuwige God, zijt onze werkelijke Vader. De pleitgrond om vergeving, om erbarmen, om genade komt bij God te liggen. De zonde is dermate ernstig dat er een breuk is gekomen tussen hen en de aartsvaders. Zij vallen terug op het Vaderschap van God, op Gods barmhartigheid. De accenten komen hier te liggen niet op de zelfstandige naamwoorden 'knechten' en

²² *Jesaja III, Jes. 56-66 in: Commentaar op het O.T.*, Kampen 1995, p. 349-358. De drie delen Jes. 40-66 geven een uitvoerig en voortreffelijk commentaar. Wij breken hier af, maar de vervolgzinnen zijn heel bijzonder in het geheel van de Bijbel.

‘erfdeel’ maar op de bezittelijke voornaamwoorden: ‘Uw knechten’ en ‘Uw erfdeel’. ‘Keer weder ter wille van uw knechten, de stammen van uw erfdeel’ (63,17b). Hier wordt gesproken in het meervoud ‘onze Vader’. Het betreft hier het gehele volk. Israël wordt soms in het O.T. zoon genoemd (Ex. 4,22 en Hos. 11,1). Jezus zal als jood de eerste zijn die God vrij aanspreekt met ‘Vader’.

Wij kunnen ons de vraag voorleggen op grond waarvan God vergeeft. Of sloeg Voltaire²³ (1694-1778) de spijker op zijn kop, toen hij spottend zei van God: ‘Pardonner c’est son metier’, ‘vergeven is zijn beroep’? Hoe het zij, de godsdienst der Kanaänieten is een valstrik geworden voor het nageslacht van Abraham, maar dankzij Gods genade eindigt Israëls geschiedenis niet in de *Babylonische ballingschap*.

Als Abraham bij Sichem is gekomen, de stad die ‘schouder’ betekent, dat ziet op de ligging tussen de bergen Ebal en Gerizim, houdt hij er halt. Daar treft Abraham een reusachtig boom aan, die bekend stond als de terebint-More. Het is aan te nemen, dat deze boom vereerd werd als heilige boom. Het ligt voor de hand, dat de Kanaänieten daar in Sichem een cultusoornd hadden. In elk geval was Sichem een Kanaänitische stad. Het blijkt een plaats van betekenis te zijn (Gen. 35,4; Deut. 11,30; Joz. 24,26; Richt. 9,37). In de laatste tekst wordt zelfs gesproken over ‘de navel der aarde’, ‘tabboer’. Dat die plaats in of rond Sichem lag, geeft aan dat daar een opvallend godsdienstig centrum moet zijn geweest, wat ons niet direct doet denken aan de dienst aan de HERE. Pas bij Ezechiël wordt Jeruzalem de navel der aarde genoemd (Ez. 38,12), tenminste als dit verklaard wordt vanuit een eerder hoofdstuk (Ez. 5,5). Bij de Grieken kwam dezelfde gedachte voor. De cultus van de navel, ‘omphalos’, der aarde in Delphi, was er zeer beroemd. Later neemt de islam dit over en wordt Mekka de ‘navel’ der aarde.

Voor de tweede keer verschijnt de HERE aan Abraham bij Sichem. God belooft de aartsvader dit land aan zijn nakomelingen te geven. Daarin ligt een dubbele beproeving, want ten eerste heeft Abraham geen kind en ten tweede zal dan dit land voor zijn kind zijn? Het ligt alles in het verschiet. Toch is en blijft Abraham de man die de belofte gelooft. Na deze verschijning bouwt hij daar een altaar voor de HERE. Het eerste altaar in het heilige land wordt van grote betekenis. Daaruit spreekt Abrahams dankbaarheid. Niet de boom is voortaan de herinnering aan de Godsverschijning, maar het altaar!

²³ Zijn eigenlijke naam was François-Marie Arouet. Van zijn ‘Arouet jr’ vormde hij Voltaire. Hij heeft het bijbelse en na-bijbelse en het contemporaine jodendom afgeschilderd als ‘een bron van geestelijk en zedelijk bederf, een epidemie uit het Oosten, die de klassieke Europese tradities van wijsbegeerte, kunst en wetenschap verziekt heeft’, aldus: R. Boon, *Ons cultureel draagvlak. Wat is ermee gebeurd?*, Meppel 2008, p. 187.

Calvijn ziet de Kanaänieten als wreedaards, die woest en trots zijn en hij acht het een wonder van Gods genade, dat de inwoners van het beloofde land Abraham niet hebben gestenigd. De reformator heeft opvallend een heel diep respect voor Abraham. Hij noemt hem 'de heilige man', 'sanctus vir'. Zelfs als er in het beloofde land een hongersnood uitbreekt, gaat Abraham niet twijfelen of wat God gezegd heeft wel klopt en uitkomt. Wij zouden volgens Calvijn, als de zaken niet naar het vlees verlopen, denken: 'God heeft ons bedrogen'. Abraham komt terecht in Egypte, om daar als vreemdeling te vertoeven. Calvijn wijst erop, dat Abraham terecht genoemd wordt: 'de vader van alle gelovigen'. 'Geen enkele bunder land bezat hij; hij had te doen met een onmenselijk en aller slechtst volk, dat hem eerder honderdmaal van honger zal laten omkomen, dan hem in zijn werk hulp bieden'.²⁴ Als hij in de *Institutio* een totaalbeeld geeft van Abraham, schrijft hij: 'Kortom, in zijn hele levensloop is hij zo geslingerd en gekweld, dat wanneer men als op een schilderij een voorbeeld van een leven vol jammer zou willen schilderen, men niets zou kunnen vinden, dat beter geschikt is'. Abraham heeft het tegenovergestelde van een gelukkig leven gekend, volgens Calvijn.²⁵ Telkens als God hem verschijnt, bouwt Abraham een altaar en roept de naam des HEREN aan. Dat vindt plaats tussen Bethel en Ai, twee oude Kanaänietische nederzettingen. Juist de altaren bij de Kanaänietische heiligdommen geven aan, dat de dienst aan de HERE, die der Kanaänieten zal overwinnen. In dat geloof heeft Abraham geleefd. Te midden der Kanaänieten moet Abraham zich absoluut een vreemdeling hebben gevoeld.

Een ware gelovige te midden der Kanaänieten

Hoe vreemd het misschien mag klinken, Melchizedek doet ons denken aan een creatie van Nietzsche: 'der Heilige in seiner heiligen Hütte', uit *Also sprach Zarathustra*.²⁶ Deze brave man had nog niet vernomen dat God dood is en hield er nog steeds een eigen bestaan op na en bleef het oude geloof trouw. De Godsverering van het verleden is voor hem nog altijd de ware godsdienst. Melchizedek geeft te denken, want zijn plaats in de heilsgeschiedenis is heel bijzonder. Hiervan merkt K. Schilder terecht op: 'Want Melchizedeks lot is:

²⁴ *Librum Geneseos Commentarius*, 1e deel, editie, E. Hengstenberg, Berloni 1838, t.a.p.

²⁵ *Inst.* II,X,11.

²⁶ De eerste die Zarathustra op zijn tocht uit de bergen ontmoet is deze heilige. Zie tweede hoofdstuk.

isolement'.²⁷ Dat betreft ook zijn unieke, maar toch geïsoleerde positie in de Schrift.

In Melchizedek komt Abraham in contact met één van de meest vreemde figuren uit de Bijbel en nog wel een eerdere bewoner van Kanaän dan Abraham (Gen. 14).²⁸

Wordt door Calvijn de Kanaänietische cultuur in heel donkere kleuren geschilderd, bij de neocalvinist Abraham Kuyper daarentegen valen de Kanaänieten mee. Dat de bewoners 400 tot 430 jaar later moeten worden uitgeroeid ter oorzaak van hun schandelijke afgoderij staat voor Kuyper vast. 'Maar men heeft geen recht uit dat feit de conclusie te trekken, dat deze jammerlijke gruwel reeds in de dagen van Abraham geheel Palestina verpest had'.²⁹ Kuyper weet dat over Melchizedek nadenken niet behoort tot 'de melk voor de pas beginnenden', maar tot 'de vaste spijsen voor de volmaakten'. Om een juist zicht op de koning van Salem te krijgen, is volgens Kuyper nodig het aandachtig lezen en herlezen van bepaalde gedeelten (Gen. 14, Hebr. 5, 6 en 7 en Ps. 110). De structuur van de *Gemeene Gratie* maakt duidelijk waarom Kuyper zo geïnteresseerd is in en geporteerd voor Melchizedek. Niet alleen van Melchizedek geeft Kuyper hoog op, eveneens van Abimelech, de Filistijnse koning van Gerar, en zelfs de betiteling door de Hethieten van Abraham als 'een vorst Gods' (Gen. 23,6), grijpt hij aan als heel positief.

Melchizedek had Salem verlaten om Abraham als overwinnaar van de koningen van het Oosten te eren. 'En Melchizedek, de koning van Salem, bracht brood en wijn; hij nu was priester van God, de Allerhoogste'. Voor Salem mogen we wel lezen Jeruzalem. De volledige naam zal bewust verzwegen zijn, daar deze specifieke religieuze voorstelling te sterk met de latere tijd verbonden was. Dit vinden wij ook in de *Psalmen*: 'in Salem was immers zijn tent, en op Sion zijn woning' (76,3). In *Psalms* 110 wordt de overlevering aangaande de priester-koning Melchizedek met de davidische troon in verband gebracht. De verbinding van de beide ambten in één persoon was voor het Oosten niet

²⁷ *Christus in Zijn lijden*, Deel II, 2e dr., Kampen 1951, p. 483.

²⁸ Wij laten de Kanaäniet Danel over wie het gaat in Ez. 14,14 buiten beschouwing. De moderne exegese stelt terecht dat we hier in de drie rechtvaardigen Noach, Daniël en Job te maken heb met mannen uit de oude tijd. Zie o.a. commentaren op Ezechiël van W. Zimmerli, W. Eichrodt en A. Noordt zij.

²⁹ *Gemeene Gratie, Het geschiedkundige gedeelte*, Eerste deel, 3^e dr., Kampen 1931, p. 332. Melchizedek is voor Kuyper in dit fascinerende werk van groot belang. '...dat we hier aan een punt toe zijn, dat ons een vast en zeker uitgangspunt biedt voor onze gehele beschouwing over de verhouding tussen Israël en de volkeren, en evenzo over de verhouding tussen de gemene gratie en de particuliere genade, en dit wel in beider verband zo met de oorspronkelijke schepping Gods, als met de toekomstige heerlijkheid', I, 332.

uitzonderlijk. We komen het zelfs herhaaldelijk tegen.³⁰ In het Jeruzalem van vóór de tijd dat David dit innam, moet de cultus van 'El Eljon', de hoogste God, daar hebben plaatsgevonden.³¹ Het is deze God, de Allerhoogste, de Schepper van hemel en aarde, die Melchizedek vereert en die identiek is met de God die aan Abraham is verschenen en in wie hij zijn vertrouwen stelt. Hij wordt door Melchizedek, de priester-koning van Salem, gezegend. Straks bij de koning van Sodom zal Abraham zweren bij de HERE, die hij noemt: 'God, de Allerhoogste, de schepper van hemel en aarde' (22). Hier ontvangt Abraham van Melchizedek de zegen. Dat verdient aandacht! Want vanuit het oudtestamentische geloof in JHWH is dit heel bijzonder. Meer gewoon is voor de Bijbellezer, dat de oude Jacob de hoge en verheven Farao zegent (Gen. 47,7). Toch moet Abraham in Melchizedek zijn meerdere erkennen. Dit is het nu juist, waarop het aankomt. In de *Brief aan de Hebreëen* wil immers de schrijver aantonen, dat Jezus' eeuwig hogepriesterschap verre het tijdelijke priesterschap van dat van Levi overtreft. Dat impliceert voor de schrijver dat de tijdelijke rol van Israëls (oude) godsdienst in de heilsgeschiedenis is uitgespeeld, zodra het eeuwig priesterschap van Jezus, dat losstaat van Levi, door Jezus in werking is getreden. Daarom is Jezus hogepriester naar de orde van Melchizedek, want hij is uit Juda. Alles gaat in deze ontmoeting uit van Melchizedek; hij heeft de regie. Abraham buigt voor Melchizedek en met het door de knieën gaan, maakt in zijn lendenen Levi, de priesterstam, de neergaande beweging mee. Zo ontvangt deze priester-koning, die een type is van de priester-koning Jezus, alle eer. Melchizedek ontvangt de tienden. Ook daaruit blijkt dat deze priester-koning boven Abraham uitgaat. Melchizedek is in *Psalm* 110 niet de voorloper van David, want die is nooit priester-koning geweest, maar de koning van Salem is type van het koning-priesterschap van Jezus Christus. Zoals Melchizedek de tienden ontvangt, zal ook Israël de tienden moeten opbrengen voor de priesterschaar, onder leiding van de hogepriester, en voor de koning en zij hofhouding. Daar Israël een theocratie is, kan dit ook niet anders. In het N.T. horen wij in die zin niet meer over de tienden, omdat de theocratie daar gaat verdwijnen met de komst van het koninkrijk Gods, wat zich niet beperkt tot de grenzen van Israël.³² Abraham heeft de tienden gegeven en is tot een voorbeeld geworden. Dat het in *Psalm* 110,1 en 4 gaat over de troonsbestijging van een koning is duidelijk. Dat dit de meest geciteerde psalm is in het N.T., en deze

³⁰ H. Gunkel, *Genesis*, in: *Handkommentar z. Alten Testament*, 2. Aufl. 1917, p.286; H. Gressmann, *Der Messias*, Göttingen 1929, S. 23, 196.

³¹ G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments*, Band I, 6. Aufl. München 1969, S. 56.

³² Vgl. F.F. Bruce, *Answers to Questions*, 1972, p. 243-244.

steeds op Christus wordt betrokken, geeft haar bijzonderheid weer.³³ Jezus stelt de vraag aan de Farizeeën: 'Hoe noemt Hem dan David, zijn Here? Daaruit blijkt dat de Messias David verre overtreft en niet alleen dat, maar er is een essentieel verschil tussen David en zijn grote Zoon. Jezus maakt tegenover de Farizeeën duidelijk dat de Messias meer moet zijn dan Davids Zoon in de lijn van het bloed, zoals men hem gewoonlijk zag (Matth. 22,41vv). David is ervan overtuigd geweest, dat hij de mindere was van zijn voorganger te Jeruzalem, de priester-koning Melchizedek. 'Daarom heeft hij in de Geest Hem van verre als zijn Heer begroet, en zich verheugd, omdat in de komende doorbraak der priester-taxis zijn koningschap eeuwig bloeien zou'.³⁴ Algemeen is daarom de opvatting eeuwenlang geweest, dat deze psalm messiaans is. Als Gressmann van oordeel is dat de hele psalm door zijn motieven pleit voor 'de regerende koning' en niet voor de Messias en H.J. Kraus hem daarin bijvalt³⁵, dan is onze eerste vraag: waar valt het priesterambt en het koningsambt in Israël samen, als in de Oosterse wereld der oudheid? Dat er ten tijde van David en Salomo soms een optreden van de koning plaatsvond, dat aan de priesterlijke dienst doet denken, valt niet te ontkennen, maar dat is nog heel iets anders dan te kunnen spreken van een priester-koning. Zodra iemand in Israël het in deze richting zocht, was de straf heel zwaar, wij denken aan de koningen Saul, Jerobeam en Uzzia.³⁶

De priester-koning naar de orde van Melchizedek

Steeds minder geven oudtestamentici een oordeel over een nieuwtestamentische tekst en omgekeerd; en dat vanwege de enorme vlucht van de specialisatie. Ons uitgangspunt is, dat wij ons gebonden achten aan de wijze

³³ St.-Billerbeck, deel IV,1, München 1928, p. 452. Matth. 22,41 en gelijklopende plaatsen; Hand. 2,34vv; 1 Cor. 15,25; Hebr. 1,13; 5,6 en 10; 6,20; 7,1,10,11,15,17,21; 10,13.

³⁴ B. Holwerda, 'De Priesterkoning in het Oude Testament', in, "...Begonnen hebbende van Mozes...", 2e dr., Kampen 1974, p. 49-77. Citaat p. 65.

³⁵ Vgl. H.J. Kraus, *Psalmen II*, in, *Biblische Kommentar Altes Testament*, Neukirchen 1960, S. 763.

³⁶ Bij de opvoering der ark brengt David zelf het offer, daarna zegent hij het volk (2 Sam. 6,17-18); Davids zonen worden priesters genoemd (2 Sam. 8,18); Salomo schijnt ook als priester op te treden bij de inwijding van de tempel (1 Kon. 8). Maar van zowel David als Salomo kan gevraagd worden of zij zelf het offer hebben gebracht, aangezien het daartoe veel meer voor de hand ligt dat zij de opdracht daartoe hebben gegeven. Dat Salomo het grote gebed bij de inwijding van de tempel heeft uitgesproken, kan niet ontkend worden. Overigens is het 'priesterwerk' van Saul en van koning Uzzia beiden noodlottig geworden.

waarop het N.T. het O.T. citeert en verklaart.³⁷ Als bepaalde stromingen in de theologische wetenschap daarvan afwijken, volgen wij hen daarin niet. Hun apriori blijkt dan niet het onze te zijn. Daar voor ons de heilige Schrift bij alle verschil toch een symfonisch geluid laat horen en wij van oordeel zijn, dat achter de eenwording van de Schrift de Heilige Geest staat. Uitvoerig wordt er immers in de *Brief aan de Hebreëen* op de persoon en betekenis van Melchizedek teruggegrepen.

In de deze brief hebben we te maken met een theologische verhandeling of traktaat (13,22). Alleen al hierom valt de brief geheel uit de toon in vergelijking met die van Paulus. Het ontstaan van de brief is af te lezen uit de confrontatie tussen kerk en jodendom. Er is wel gezegd dat we in *Hebreëen* 7,1-25 te doen hebben met een midrasj op *Psalm* 110 en *Genesis* 14,17-22. In sterke mate maakt de schrijver gebruik van begrippen, gedachten en methoden van het hellenistische jodendom. Verwantschap met Philo, de Alexandrijn, valt soms op. Maar het verschil met Philo is wel, dat in *Hebreëen* de typologie door de heilshistorie wordt bepaald. Allegorische exegese heeft recht van bestaan als het de toets der kritiek kan doorstaan. Zij heeft haar bekoring en helpt de Schrift soms in haar diepte en samenhang te verstaan. Wie bij een ziekbed *Psalm* 23 toelicht en daarbij geen gebruik maakt van allegorie, zodat hij boven de direct bedoeling van de dichter uitgaat, doet de *Psalm* tekort. Van kracht blijft wat Pascal eens opmerkte: 'Twee dwalingen: 1^e alles letterlijk nemen; 2^e alles geestelijk opvatten'.³⁸ De Schrift geeft niet enkel een letterlijk verstaan weer, maar zo mogelijk ook een geestelijk. De Heilige Geest bedient zich ook van de Griekse geest; en daarmee zijn we nog geen volgeling van Harnack. Theologen als Gregorius van Nyssa, Gregorius van Nazianze en Basilius de Grote, die zoveel betekend hebben voor de vorming van het dogma, waren in hun denken Grieken.

In de nieuwere exegese gaat men er meestal vanuit, dat de lezers van *De Brief aan Hebreëen* christenen uit de heidenen waren. Ook zij bestudeerden het O.T. en het ging ook hun om het levende woord. Wat er over de tempel en priesterdienst geschreven wordt, wil niet zeggen dat de lezers de tempeldienst zouden kennen uit een bezoek, maar kan heel goed uit de Schriften worden opgediept. Uit niets blijkt dat de tempeldienst nog functioneert, zodat de brief gedateerd moet worden vóór 70. Schrijver en lezers behoren tot de tweede generatie (Hebr. 2,3), zodat we zullen denken aan de tijd die valt tussen 80 en

³⁷ Vgl. ook A. van de Beek, *God doet recht. Eschatologie als christologie*, Zoetermeer 2008, p. 21. Van de Beek spreekt over de 'vroege kerk' terwijl hij de indruk wekt te bedoelen het N.T.

³⁸ *Pensées et Opuscules*, ed. Brunschvicg, Pensée 648.

90. Het is moeilijk om met enige zekerheid aan te geven waar de ontvangers van deze brief zich bevonden. Nog moeilijker is de vraag te beantwoorden wie de schrijver is. Reeds Irenaeus bestreed dat Paulus de schrijver was. Allerlei namen zijn genoemd, zoals die van Paulus, Lucas, Barnabas, Apollos en door Harnack zelfs die van Priscilla. Bekend is het woord van Origenes: 'Alleen God weet wie *De brief aan de Hebreëen* heeft geschreven'.³⁹ Onder invloed van de kerk in het Oosten, nam de kerk in het Westen in de tweede helft van de vierde eeuw de brief als canoniek aan.

Beginnt met Abraham het jodendom, met Melchizedek hebben wij in elk geval te maken met een niet-jood. In het land der Kanaänieten heeft hij gewoond en zijn geloof beleden in de ene God des hemels en der aarde, omdat hij priester-koning was, kon hij dit onmogelijk verborgen houden. Hij wordt slechts twee keer genoemd in het hele O.T. (Gen. 14 en Ps. 110). En in het N.T. komt Melchizedek uitsluitend in *De brief aan de Hebreëen* voor. Daar zal de schrijver de betekenis van Melchizedek in samenhang met Christus uitvoerig behandelen. Temeer is het opvallend, dat Psalm 110 zo sterk in de belangstelling staat. Op geen der psalmen is zoveel gestudeerd als op deze. De wetenschappers hebben een tijd gekend dat zij de psalm dateerden als uit de tijd van de Makkabeeën, maar daar is men van teruggekomen en het merendeel dateert de psalm nu als vóór-exilisch, want de monarchie is nog levend. Er zijn er die menen dat hij is gedicht met de troonsbestijging van David, als koning over Jeruzalem na Hebron. Anderen wijzen op de inhuldiging van de vrome en invloedrijke koning Josia, die in 640 acht jaar was. Veel pleit er voor om David te zien als auteur van deze psalm, omdat Jezus ook hem noemt. Hij legt de Farizeeën op grond van *Psalm* 110,1 de vraag voor, hoe de Messias tegelijk Davids zoon en heer kan zijn. Zij blijven hem het antwoord schuldig (Matth. 22,41-45; Marc. 12,35-37; Luc. 20,41-44). Ook Jezus laat het hierbij en geeft geen antwoord.

Wij zien de psalm als een lied van de troonsbestijging van de koning. Petrus citeert op het Pinksterfeest *Psalm* 110 om zo aan te tonen, dat Christus na zijn opstanding en hemelvaart aan de rechterhand van God zit. Zo kunnen de christenen voortaan deze psalm tot hun troost verstaan (Hand. 2,34-35). Wij wijzen nog op: 'Wij hebben uit de wet gehoord dat de Christus eeuwig blijft' (Joh. 12,34). De belangrijkste citaten over Melchizedek vinden wij in *Hebreëen* (5,6.10; 7,11-25). Daar gaat het over Christus' eeuwig priesterschap, dat naar

³⁹ Zie: E. Lohse, *Die Entstehung des Neuen Testaments*, 3. Aufl., Stuttgart 1979, S. 122-127: 'Der Hebräerbrief'; H. Conzelmann-A. Lindemann, *Arbeitsbuch zum Neuen Testament*, 8. Aufl., Tübingen 1986, S. 307-311: 'Der Hebräerbrief'; W.G. Kümmel, *Einleitung in das Neue Testament*, 21. Aufl., Heidelberg 1983, S. 343-355: 'Der Hebräerbrief'.

de orde van Melchizedek is. De priester-koning uit Salem was niet uit de stam van Levi, evenmin kan dit van Christus gezegd worden, want als dat zo was, had Hij geen Messias kunnen zijn. De schrijver werkt het eeuwig priesterschap van Christus uit op de wijze als Melchizedek priester was.

Jezus heeft zich in Israël nooit op enige priesterlijke, laat staan hogepriesterlijke dienst kunnen beroepen, daar Hij uit de stam van Juda was. Wel heeft Hij zijn leven gegeven 'tot een losprijs voor velen' (Matth. 20,38; Marc. 10,45). Daarin stond Hij niet in de traditie van Levi, maar in die van Melchizedek. Hij heeft altijd de stam van Levi weten te eren. En één der zonen van Levi, zowel van vaders als moeders zijde, sprak, wijzend op Jezus: 'Zie, het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt' (Joh. 1,29). Jezus heeft altijd positief gestaan tegenover de tempel, zelfs de tempelreiniging geeft dat aan. Dat Hij daar zo handelt, is niet omdat Jezus wil aangeven, dat de tempeldienst op het punt staat te verdwijnen. Nee, Hij wil tot het laatst de tempeldienst zuiver en in ere houden. Toch heeft Hij geweten dat de tempeldienst in hem haar vervulling zou vinden. Zo kon Hij zeggen: 'Meer dan de tempel is hier' (Matth. 12,6). In het woord van het afbreken van de tempel en binnen drie dagen weer doen herrijzen (Joh. 2,19), gaf Hij zijn bijzondere positie aan. Daar doelde Hij niet op de tempel, 'maar sprak Hij van zijn lichaam' (2,21). Daaruit blijkt dat Hij willens en wetens in de plaats van de tempel treedt. Dat wil Yves Congar (1904-1995) aantonen in zijn mooie boek *Le mystère du Temple*.⁴⁰ Met deze woorden verklaart Jezus dat de tempel zijn tijd heeft gehad. Jezus weet zich de hogepriester van het nieuwe verbond. De plechtige woorden, gesproken bij de instelling van het avondmaal, maken het overduidelijk: 'Dit is het *nieuwe* verbond in mijn bloed'. Zo lezen wij in *Hebreeën* over de hogepriester van het nieuwe verbond: 'Als Hij spreekt van een nieuw verbond, heeft Hij daarmee het eerste voor verouderd verklaard. En wat veroudert en verjaart, is niet ver van verdwijning' (8,13). Het verbond gesloten bij de Sinaï is nu in die zin voorbij, doordat Christus een wissel trekt op de eeuwigheid en aangeeft dat het oude verbond in hem vernieuwd wordt en tot vervulling komt. Het behoort nu tot het verleden, omdat Jezus de levenskracht van het oude verbond legt in het heden van het nieuwe, waarvoor Hij bij de instelling van het avondmaal op het punt staat zijn leven te geven. Natuurlijk blijft het gebeuren bij de Sinaï van belang 'om ons geloof daarnaar te reguleren'. Het heeft zijn vervulling gevonden in Christus' kruisdood. Dat wil niet zeggen dat dit verbond is afgeschaft, alsof God met iets totaal nieuws zou zijn begonnen, maar het wil

⁴⁰ Ondertitel: L'économie de la présence de Dieu a sa créature de la Genèse à l'Apocalypse, Paris 1958, 'Jesus et le temple', p. 139-180. Vooral p. 145: 'Jezus verklaart het einde van het religieuze tijdperk van de tempel, en zijn vervanging door zijn eigen persoon'.

zeggen dat het oude tot het verleden behoort. De joden verfoeien dit nieuwe verbond en dat nu heeft ernstige gevolgen. Het eerste verbond is verouderd, want het gaat verder in het nieuwe. Overal in het O.T. vindt het op datum brengen van het oude verbond plaats, *antiquitatio*, maar nergens afschaffing, *abrogatio*. De heilsgeschiedenis blijft spreken ook als het beslissende moment is aangebroken, waarvan Christus het woord sprak: 'Het is volbracht' (Joh. 19,30). Het O.T. blijft aan het N.T. voorafgaan. Er dient ordelijk gedacht te worden. Zo blijkt al direct dat Gerard Ebeling (1912-2001) een lutheraan is, als hij in zijn *Studium der Theologie. Eine enzyklopädische Orientierung* eerst een hoofdstuk wijdt aan: 'Die Wissenschaft vom Neuen Testament' en daarna: 'Die Wissenschaft des Alten Testament'.⁴¹ Aangezien hij niet begint bij het begin, blijkt daaruit meteen de onderwaardering van het O.T. Maar dit zegt, zoals we zagen, ook weer niet alles, want de gereformeerde Schleiermacher wist helemaal niets met het O.T. te beginnen.

Het nieuwe verbond overtreft en vervult het oude en brengt het op datum. Dat hier in *Hebreeën* 8,13 een spanning ligt tussen O.T. en N.T., tussen 'voleinding' en 'afbraak', gelijk Otto Michel stelt, valt niet te ontkennen. Waar God ingrijpt op het leven van zijn volk en er sprake is van een verbond of verbondsvernieuwing, is van toepassing: 'En God zoekt weer op, wat voorbijgegaan is', (Pred. 3,15). Voor de mens kan gelden 'tempus fugit', maar dat gaat bij God niet op. De vele 'verbonden', die we willen zien als verbondsfasen, vormen het genadeverbond, dat in de testamentmaker Jezus Christus bevestigd is.

Jezus sprekend over Davids Zoon en Heer past het woord uit *Psalms* 110,1 op zichzelf toe. Zijn koningschap immers sluit aan bij David. Bij de aankondiging zegt Gabriël: 'God zal hem de troon van zijn vader David geven' (Luc. 1,32). Zijn koningschap komt hem van David toe, uit wiens geslacht Hij is, maar Jezus is niet minder de ware hogepriester. De schrijver maakt duidelijk dat aan het joodse hogepriesterschap een einde is gekomen, maar Jezus' priesterschap, naar de ordening van Melchizedek, is eeuwigdurend. Jezus vervult niet op de wijze van Aäron het hogepriesterschap, maar op de wijze van Melchizedek. Het levitisch priesterschap is vervangen door het priesterschap naar de orde van Melchizedek in het nieuwe verbond. Was er in het oude verbond sprake van het bloed van dieren, van stieren en bokken, die onmogelijk de zonden konden wegnemen, in Jezus, die gezegd heeft: 'Zie, hier ben Ik, om uw wil te doen' (Ps. 40) treedt de hogepriester op, die geen opvolger kent of toelaat. 'Want door één offerande heeft Hij voor altijd hen volmaakt, die geheiligd worden' (Hebr. 10,14). In Jezus Christus treedt de volkomenheid op, daar kan men niet

⁴¹ Tübingen 1977, S. 13-39.

bovenuit komen. Daarom is er ook sprake van het eenmaal verschijnen van deze unieke hogepriester. De schrijver noemt Jezus 'de Middelaar van een nieuw verbond' (9,15; 12,24).⁴² Van Melchizedek wordt verhaald, dat hij is: 'zonder vader, zonder moeder en zonder geslachtsregister, zonder begin van dagen of einde des levens, en, aan de Zoon van God gelijk gesteld, blijft hij priester voor altoos' (Hebr. 7,3). Als priester binnen het jodendom zou Melchizedek niet hebben kunnen functioneren, want op geen enkele lijst stond zijn afkomst vermeld noch van vaders noch van moeders zijde (vgl. Ezra 2,61-61; Neh. 7,63-65). Hij was zelfs geen jood. Als het om het priesterschap van Jezus gaat, is van hem ook niets bekend wat zijn afkomst betreft.⁴³ Hij heeft met Levi geen enkele verbinding. Hoe kan hij dan ooit priester of hogepriester zijn? Uit het antwoord blijkt dat Paulus terecht schreef over een 'redelijke eredienst' (Rom. 12,1). Deze rationele trek mag in de theologie niet achterwege blijven, daarvoor is de openbaring te diep en ook te passend. De theologie is werkelijk schoon, indien volledig aan de Schrift recht wordt gedaan.

Dat in dit vermaanschrift de rol van Israël geheel is uitgespeeld, blijkt uit het hart van deze brief, waar gehandeld wordt over het eeuwige hogepriesterschap van Christus, naar de orde, de taxis, van Melchizedek.

Melchizedek brengt diepte aan in de Openbaring Gods, omdat hij een type was van Christus, de priester-koning voor eeuwig.⁴⁴

Landbelofte onder ede

Zo gaan we nu van Melchizedek (14,18-24) naar twee heel belangrijke beloften, die de nakomelingen van Abraham maken tot een heel bijzonder volk, bewonend een heel bijzonder land. In Genesis 15 lezen we ten eerste: er zal uit Abraham een groot nageslacht geboren worden. Maar hebben die wel genoeg ruimte om te wonen? En daarom ten tweede: er zal Abraham ook een groot land ter beschikking staan, want zijn nageslacht zal zo groot in aantal zijn als de sterren; kortom niet te tellen. Van Abraham lezen wij, na de belofte van een zoon en een oneindig nageslacht: 'En Hij geloofde in de HERE, en Hij rekende het hem toe als gerechtigheid' (Gen. 15,6).⁴⁵ In deze belofte ligt ook verscholen

⁴² Vgl. O. Cullmann, *Die Christologie des Neuen Testaments*, 2. Aufl., Tübingen 1958, S. 82-100.

⁴³ O. Michel, *Der Brief an die Hebräer*, in: *Kritisch exegetischer Kommentar über das Neue Testament*, 12. Aufl., Göttingen 1966, S. 255-263: 'Das Hogepriestertum Christi'; O. Michel s.v. 'Melchizedek', in *Th. W.N.T.* IV, 573-575.

⁴⁴ Vgl. Jean Daniélou, *Heidense heiligen uit het Oude Testament*, Roosendaal z.j., p. 83-88: 'Melkisedek'

⁴⁵ Het zijn deze woorden waarop Paulus terugrijpt in Rom. 4,3 en Gal. 3,6.

dat het land waarin de Messias zal leven Kanaän is. Uit Abraham zal een groot volk geboren worden voor dit land. En daar onze aandacht ook gericht is op de landbelofte, stellen we deze nu centraal. Zijn geloof heeft strijd, aanvechting en soms een worsteling gekend van wanhoop tegenover hoop. K. Schilder gebruikte het woord 'ratiocinatio' om Abrahams innerlijke verwerking van de belofte Gods in de realiteit van zijn leven weer te geven. Daarbij is de hele mens betrokken. Ook de zwaarmoedige Søren Kierkegaard (1813-1855) worstelde om in het geloof staande te blijven; hij spiegelde zich meer dan eens aan Abraham. Hij wijdde een heel boek aan *Genesis 22: Frygt og Baeven*. Onder ons bekend als *Vrees en beven*.

Het land wordt Abraham onder ede beloofd, maar wordt eerst na eeuwen het eigendom van zijn nageslacht. Het doel van Abrahams roeping is in eerste instantie geweest het in bezit krijgen van het beloofde land, maar daarmee is het eigenlijke doel niet bereikt, want voor dat volk zal binnen haar grenzen een verlosser komen. Dit land zal God Abraham in bezit geven. Hij blijkt een waarmaker te zijn van Zijn woord. Maar toch... Vandaar de reactie: 'Waaraan zal ik dit weten?' Abraham vraagt hier om een teken. 'Doe aan mij een teken ten goede' (Ps.86,17). Ook Abraham wil ditmaal zekerheid hebben met het oog op de belofte. 'Waaraan zal ik weten, dat ik het bezitten zal?' Dan ontvangt hij de opdracht: 'Haal Mij een driejarige jonge koe, een driejarige geit, een driejarige ram, een tortelduif en een jonge duif'. Dat is voorlopig genoeg. Daarna volgt het doormidden delen van de dieren met uitzondering van de twee duiven. Dat het hier gaat om een handeling waarbij een dure eed wordt gezworen door beide partijen om tot een verbond te komen, wordt algemeen erkend (vgl. Jer. 34,17-20). Uit de laatste tekst blijkt dat één door midden gedeeld dier ook voldoende was. Degenen die een verbond sloten, gingen door de stukken heen en spraken onder ede uit, dat als zij het verbond zouden breken, hen hetzelfde mocht overkomen als de dieren. De vijf dieren zijn rein volgens het toekomstig offerritueel. Ook het niet in stukken snijden van een jonge duif en tortelduif is naar de wet (Lev. 1,17). Raschi merkt op: 'Maar de vogels deelde hij niet om daarmee aan te geven dat Israël eeuwig zal bestaan'.⁴⁶ Vier stukken komen er zo tegenover elkaar te liggen, want de duiven plaatst hij ook tegenover elkaar. Heeft Abraham net een teken ontvangen in de sterren om de immense grootte van *het volk* van het land, 'eretz', aan te geven, nu volgt er een tweede teken met het oog op *het land* van het volk. Het is het teken van 'licht in de rook'. Alles spreekt voor zich. Abraham heeft gewacht tot het verbond gesloten zou worden en zich ingespannen om de roofvogels te verjagen. Het verbond wordt altijd bedreigd en aangevallen van alle kanten; vandaar Abrahams handelen. Wat hij

⁴⁶ *Kommentar zum Pentateuch*, Vertaling S. Bamberger, 3. Aufl., Basel 1975, S. 37.

doet, is zorgen dat de verbondssluiting doorgang kan vinden. Daartoe is de mens in staat. Gesteld dat er van de dieren niets meer over was, dan kon er geen verbond gesloten worden. Zo te zien, doet Abraham voortreffelijk werk. Ja, wat kan hij meer? Het is laat, de zon is aan het ondergaan en dan valt Abraham in een diepe slaap. Het is een bijzondere slaap, we zijn het Hebreeuwse woord al eerder tegengekomen 'tardema', diepe slaap, (LXX heeft ekstasis, Bu.-Ro.: 'Betäubung'), zoals Adam die gekend heeft toen hij buiten kennis werd gebracht met het oog op de komst van Eva (Gen. 2,21). In de tijd dat Adam sliep vond er een zware operatie plaats, gedurende die tijd, die hij onbewust doorleefde, toverde de Almachtige iemand die bij hem paste uit hem; zijn vrouwelijke wederhelft. Zo zal de vrouw voor de man een mysterie blijven, want haar wezen kan hij niet verklaren. Hij is niet bij haar ontstaan bewust aanwezig geweest. Ineens staat ze daar voor Adam in haar volkomen bekoorlijke vrouwelijke gedaante. Hij is buiten zichzelf en zingt vol vreugde: 'Dit is eindelijk been van mijn gebeente en vlees van mijn vlees; deze zal "mannin" heten, omdat zij uit de man genomen is' (2,23). Hij is eerst volslagen receptief gemaakt en daarop volgt na het bijkomen zijn zang. Hetzelfde overkomt Abraham ook hij ondergaat tijdens eenzelfde onvergelijkelijke diepe slaap iets dat zijn begrip te boven moet gaan. Ook hij is geheel ontvankelijk en volslagen passief gemaakt, opdat hij en zijn nageslacht leren wat genade betekent. Ontvankelijkheid is de voorwaarde om van genade te leven. 'En zie, hem overviel een angstwekkende dikke duisternis'. In die diepe slaap wordt hij overvallen door angst en omgeven door een grote duisternis. Een angstwekkende droom, die hem geheel in het duister hult en doet verdwijnen, maakt zich van hem meester. Aldus klein en nietig gemaakt, is hij geheel op de openbaring Gods voorbereid.

God gaat spreken over de landbelofte. Dat is al bij het vertrek uit Ur het geval geweest. Meer dan eens heeft Abraham het vernomen, maar tot op heden is alles gebleven gelijk het was. Abraham krijgt te horen dat niet slechts hij een 'vreemdeling' zal zijn, maar dat ook zijn nakomelingen 'vreemdelingen zullen zijn in een land dat het hunne niet is'. Zij zullen in dat vreemde land het volk dienen en zij zullen onderdrukt worden gedurende vierhonderd jaar. Ineens doemt Egypte op, het geweldige cultuurland. Is er dan voor Abraham, hoewel God hem heeft geroepen, en voor zijn nageslacht geen 'thuiskomst'? Zowel Abraham als zijn nakomelingen is het eeuwenlang niet beschoren geweest. Vierhonderd jaar verblijven in een vreemd land. Begint het volk uit Abraham eigenlijk niet met een ballingschap? Doch ook dat volk dat Israël zal onderdrukken, zal God richten. Bij het woord 'richten' zullen we vooral aan de tien plagen moeten denken. Daarna zullen zij, de kinderen van Abraham, met grote have uittrekken. Zonder dat het land der verdrukking genoemd wordt,

denken wij aan Egypte en aan de uittocht. Nog lang niet kan Kanaän betreden worden als het beloofde land. Eeuwen zullen erover heen gaan, voordat Israël dit zal bewonen. De aartsvader krijgt te horen: 'Maar gij zult in vrede tot uw vaders gaan'. Abraham gaat een vredige dood tegemoet. Voor het eerst treffen we hier het woord 'shalom' aan in de Bijbel (15,15). De tekst geeft aan dat Abraham in hoge ouderdom begraven zal worden, 175 is hij geworden. 'Komen tot uw vaders' wil zoveel zeggen als sterven.⁴⁷ 'Het vierde geslacht zal hierheen weerkeren'. Bijzonder is dat een geslacht hier maar liefst honderd jaren omvat.

Onvolledige maat der zonden

Dan wordt de reden genoemd waarom Israël zo lang moet wachten voordat het dit beloofde land mag binnengaan. 'Want eerder is de ongerechtigheid van de maat der Amorieten niet vol' (Gen. 15,16). 'Amorieten' is de verzamelnaam van de volken die in Kanaän woonden. Wie van de landbelofte weet heeft, is het eveneens bekend wat de 'landname', wat sinds Albrecht Alt (1883-1965) als leenwoord wordt gebruikt voor de inname, betekent. Calvijn wil nederig buigen onder het verborgen raadsbesluit van God. Hij ziet dan ook gedurende die vier honderd jaren de Amorieten nog als wettige bewoners. Als Israël straks het land in bezit neemt, vindt dit plaats 'zonder iemand onrecht aan te doen'. Vóór die tijd zou het een groot kwaad zijn, want eerst moet de maat vol zijn. Tot die tijd immers zijn de wettige bewoners de Amorieten. De HERE geeft hun vier eeuwen om tot bekering te komen, aldus Calvijn. Hij wijst erop hoe vaak God in de Schrift verkondigt, dat Hij traag is tot toorn. Calvijn is van oordeel, dat een culminatie van de zonde plaatsvindt met het voortschrijden van de tijd.⁴⁸ Maar vanaf de tijd dat Abraham verkeerde in Kanaän, zag Calvijn de bewoners reeds als snode zondaars. Dit impliceert dat uiteindelijk de Kanaänieten zo zondig zijn, dat zij geen recht meer hebben daar te wonen. Wij zullen hier bij de ongerechtigheid der Amorieten allereerst moeten denken aan de ontaarding van het seksuele leven en vervolgens aan het kinder- en mensenoffer.⁴⁹ Terecht schreef A. Noordt zij over 'De worsteling met de Kanaänietische cultuur'. Dat er van deze godsdienst aantrekkingskracht is uitgegaan op Israël spreekt voor

⁴⁷ W.H. Gispen, *Genesis*, deel II, in: *Commentaar op het O.T.*, Kampen 1979, t.a.p. Gispen beroept zich op H. Ringgren in *ThWAT*, I, Sp. 10.

⁴⁸ I. Calvini, *In Librum Geneseos Commentarius*, Pars I, Berolini 1838, t.a.p.

⁴⁹ Vgl. G. von Rad, *Genesis*, 9. Aufl., Göttingen 1972, p. 145. Wat het eerste betreft is Von Rad overtuigd, want hij spreekt van 'gewiss'. Dit is ook het geval bij A. Noordt zij, *Gods Woord en der eeuwen getuigenis. Het O.T. in het licht der Oostersche opgravingen*, 3^e dr., Kampen 1936: p. 326-391: 'De worsteling met de Kanaänietische cultuur'.

zich, want het was allereerst de natuurgodsdienst van bloed en bodem. De zonde van Baäl-Peor maakt het duidelijk en het is niet onwaarschijnlijk dat ook de dans om het gouden kalf daarmee samenging.⁵⁰ Daarom is Kanaän Israël tot een valstrik geworden. Asjera of Astarte is de godin van de zinnelijke liefde en wellust, ‘aan wier dienst zich zowel schandjongens als schandmeisjes wijden, die hun geslachtsleven in dienst der godin stellen, welker tempel dan ook het immer groenende bosje was, waar aan alle vuige zinnelusten werd botgevierd’.⁵¹ De godsdienst der Kanaänieten werkte in Israël door. ‘Hun eredienst is dus een verering van het Leven, dat wij in de natuur leren kennen, een leven van blinde driften en instinkten, van zich uitleven en leven-ten-kostevan-een-ander. Dit leven kent lijden, maar geen mede-lijden, wel begeerte, maar geen liefde, wel machtsuitoefening, maar geen dienen. Van dit alles is Jahwe, die het N.T. ons in zijn volheid zal doen kennen als den Vader van onze Here Jezus Christus, het rechte tegendeel’, aldus Philip Kohnstamm.⁵²

Kanaänietische godsdienstige invloed op Jefta

Wij delen ook de mening van A. Noordtzij, dat Jefta, die is opgegroeid aan de zelfkant van de samenleving in Israël aan de rand van de woestijn, het nodige ook heeft overgenomen van de bedoeïenen. De dappere held wordt door de Gileadieten teruggehaald om hun aanvoerder te zijn in de strijd tegen de Ammonieten. Of Jefta God en Kamos op één lijn plaatst in zijn gesprek met de Ammonieten, laten we in het midden (Richt. 11,24), want het gaat ons om Jefta's gelofte. ‘Toen deed Jefta de HERE een gelofte en zei: Indien Gij de Ammonieten in mijn macht geeft, dan zal hetgeen mij uit de deur van mijn huis tegemoet komt, wanneer ik behouden van de Ammonieten terugkeer, de HERE toebehoren, en ik zal het ten brandoffer brengen’ (11,30-31). Velen is bekend wie hij als eerste bij zijn terugkeer na zijn overwinning, komend uit zijn huis, ontmoette, zijn dochter. Daarom is de vraag: wat is er met zijn dochter gebeurd? Tot aan de jood David Kimchi (1160-1235) heeft elke joodse en christelijke Schriftverklaarder erkend, dat Jefta zich aan zijn gelofte heeft gehouden. Kerkvaders als Ambrosius, Augustinus en Chrysostomus gingen ervan uit wat er staat. Kimchi maakte als eerste van de dochter van Jefta een soort non, die zich wijdde aan de HERE en afstand nam van haar eigen leven. Wij zagen dat er bij Kimchi achter zat: het verzonnen en afschuwelijke

⁵⁰ Vgl. M. Buber, *Mozes*, 2^e dr., Katwijk aan Zee 1970, p. 153.

⁵¹ A. Noordtzij, A.w., p. 351. Met die zin gaf Noordtzij het wezen van Kanaänietische godsdienst (1^e dr., 1924) goed weer. Latere publicaties doen daar niet vanaf.

⁵² Wij geven dit lange citaat, omdat het zo treffend is. *Staat dan in de vrijheid Deel I. Brieven over het O.T.*, Amsterdam 1947, p. 125.

bloedsprookje op te heffen. Wie de godsdienst van Kanaän in de loop der tijd beter leert verstaan, kan er niet onderuit dat Jefta zijn dochter letterlijk heeft geofferd. Wie vertaalt wat er staat kan maar één kant op.

Kimchi maakt ervan, dat, als er een mens Jefta als eerste tegemoet treedt, dan zal deze de HERE toebehoren en als het een dier is als brandoffer worden geofferd. Het enige dier dat hem tegemoet zou kunnen komen is volgens velen een hond, maar een hond is onrein en waar wordt deze gezien als huisdier in het O.T.⁵³ Veeleer valt dan nog te denken aan een lammetje, bokje of geitje (vgl. 2 Sam. 12,3). Hoe het zij: wie eerbied voor de tekst heeft, zal moeten toegeven dat de dochter geofferd is. Hoe we dit ethisch moeten verstaan, is vers twee. Alleen zo worden de verzen verstaanbaar, juist ook tegen de achtergrond van de Kanaänietische godsdienst. Deze godsdienst maakt duidelijk, waaraan Jefta zich heeft bezondigd. Bij nadere beschouwing blijkt tenslotte wel degelijk uit de offerande van Izaäk of zijn 'binding', 'akeda', gelijk de joden zeggen, dat God het mensenoffer niet wil (Gen. 22). Er zijn ook bepalingen die dit verbieden (Lev. 18,21; 20,1-5; Deut. 12,31; 18,9-12). Toch menen wij hier dat de invloed van de godsdienst der Kanaänieten grote invloed op Jefta heeft gehad. Zeker hij volbrengt zijn gelofte niet op de wijze van koning Mesa (2 Kon. 3,27). Daarover zijn de moderne exegeten het wel eens.⁵⁴ Hij heeft onder dit immense offer geleden; en onzes inziens heeft hij zich aan zijn gelofte gehouden.⁵⁵ Luther sprak: 'Men wil wel hebben dat hij haar niet geofferd heeft, maar de tekst zegt het duidelijk'. Waartoe de godsdienst van het menselijke hart van ik geef, opdat gij geeft, 'do ut des', kan leiden, blijkt uit Jefta's gelofte. 'Als Gij mij de overwinning bezorgt, zal ik u geven het eerste wat mij tegenkomt uit mijn huis'. Wie vertaalt wat er staat, kan nog maar één kant op, gelijk Vondel Jefta sprekend invoert in zijn drama:

'k Heb dwaas beloofd, stond stip op dit besluit
En voerde mijn belofte godloos uit'.⁵⁶

⁵³ Vanuit de christelijke kunst weten we dat Tobias soms wordt afgebeeld, vergezeld van zijn hond, zie *Tobit*, 6,1. Rembrandt had een grote voorliefde voor dit boek. Zijn talrijke schilderijen en etsen getuigen ervan en dikwijls ontdekken we een hondje. Rembrandt werd zijn leven lang geplaagd door angst om blind te worden. De blinde Homerus sprak hem daarom ook zo aan. Zelfs schilderde hij *De blindmaking van Simson*. Vgl. K. Clark, *Ontmoeting met Rembrandt*, oorspr. titel: *An introduction to Rembrandt*, Antw.-Utr. 1978, p.124-129.

⁵⁴ Wij verwijzen slechts naar de commentaren van J. de Fraine en H.W. Hertzberg.

⁵⁵ Vgl. A. Noordtzijs, A.w., p.365-366.

⁵⁶ *Jephtha*, V,1733-1734, Vondel noemt haar bewust 'Ifes' naar Iphigeneia.

Kanaänietische godsdienstige invloed op Hiël

Zo zijn we ook van mening dat Hiël, de architect uit Bethel, die naar koninklijke opdracht van Achab de muren van Jericho herbouwde, dit deed ten koste van zijn oudste en jongste zoon (1 Kon. 16,34). Bij het begin van de bouw offerde hij zijn oudste zoon Abiram en bij de voltooiing zijn jongste zoon Segub. Het gaat hier om een bouwoffer. Dit wil niet zeggen, dat dit veel voorkwam, maar het gebeurde soms wel. Door de wijze van het bouwoffer trachtte men het onheil af te wenden. Jericho mocht niet worden opgebouwd, als teken van Gods oordeel over het zondige leven van deze Kanaänietische stad (Joz. 6,26).⁵⁷ 'Jericho's val is de glorie van God, de triump van JHWH over Baäl. (...) Daarom moest die puinhoop een puinhoop blijven'.⁵⁸ De stenen van haar ineen gevallen muren spraken een bijzondere taal. Deze zwijgende stenen hadden de Israëliet genoeg te zeggen, zodat toen ook al gold: 'Niet door kracht, noch door geweld, maar door mij Geest zal het geschieden' (Zach. 4,6).

Kanaänietische godsdienstige invloed op Israël

Zelfs koningen van Juda hebben zich in latere tijd nog aan het kinderoffer bezondigd. Wij denken aan Achaz (2 Kon. 16,3) en Manasse (2 Kon. 17,17; 21,6). De godsdienst der Kanaänieten is afgrijselijk geweest; het land spuwde hen daarom uit. 'Want wegens hun goddeloosheid drijft de HERE deze volken voor u weg en om het woord gestand te doen, dat de HERE uw vaderen, Abraham, Izaäk en Jacob, gezworen heeft' (Deut. 9,5). Daartegenover wordt geplaatst: 'niet wegens uw gerechtigheid' gaat gij het land in bezit nemen. De Schrift leert ons dat de verdorvenheid van de volken in het beloofde land de oorzaak is van het gericht Gods. Israël wordt daarom ernstig gewaarschuwd: 'Verontreinigt u niet door dit alles, want door dit alles hebben zich verontreinigd de volken die Ik voor u uit wegdrijf. Het land toch werd verontreinigd en Ik vergold daaraan zijn ongerechtigheid, zodat het land zijn inwoners uitspuwde' (Lev. 18,24-25; Bu-Ro. hebben ook 'ausspeien'). God heeft een afkeer gekregen van de inwoners van Kanaän. 'Neemt dan al mijn inzettingen en al mijn verordeningen nauwgezet in acht, opdat het land, waarheen Ik u breng om daarin te wonen, u niet uitspuwe. Wandelt niet naar de inzettingen van het volk, dat Ik voor u uitdrijf: want al deze dingen hebben

⁵⁷ Vgl. G. Fohrer, *Geschichte der israelitischen Religion*, Berlin 1969, p. 46; A. Noordt zij, *Gods Woord en der eeuwen getuigenis*, 3^e dr., Kampen 1936, S. 261.

⁵⁸ In 1918 hield Schilder een preek over 1 Kon 16,34 waarin hij ervan uitgaat dat tot tweemaal toe het kinderoffer is gebracht door Hiël. Zie: *Preken*, 1^e deel 1914-1933, Goes 1957, p. 147-158.

zij gedaan, zodat Ik een afschuw van hen heb gekregen. Maar tot u zei Ik: gij zult hun land in bezit nemen en Ik zal het u geven om het te bezitten, een land vloeiende van melk en honing; Ik ben de HERE, uw God, die u van de andere volken heb afgezonderd' (Lev. 20,22-24). God houdt de mens aansprakelijk voor zijn handel en wandel. Soms maakt een volk zich rijp voor een goddelijk gericht. God gaat met Israël een heel bijzondere weg en dit al vanaf het begin. De heilsgeschiedenis verloopt soms neerwaarts in een diepe teleurstelling en soms zelfs in 'een schijnbare godverlatenheid'. Dat God met Israël onnaspeurlijke wegen gaat over hoogten en door diepten leert ons het O.T. Op de zonde van het volk volgt telkens weer de genade Gods. Daarom kunnen we onmogelijk een opwaarts gaande lijn ontdekken in de openbaring. Jozua, de knecht des HEREN, staat in niveau al weer een stuk lager dan Mozes. Doch Israël moet de geschiedenis niet als een raadsel ervaren, maar haar in het geloof verstaan (zie: Gen. 18,17-20). Dat God in het land Kanaän zomaar ingrijpt in het leven van de bewoners vóór Israël, blijkt niet het geval te zijn, alles staat onder zijn beleid. Hij geeft het land Kanaän zo'n vier eeuwen uitstel. De maat moet eerst vol zijn, aler God ingrijpt.

Ook ten tijde van Jeremia lezen we: 'Gij, die aan grote wateren woont, die groot zijn van schatten, uw einde is gekomen, de maat, waarop gij afgesneden wordt' (Jer. 51,13). Babel meende onoverwinnelijk te zijn. Doordat het land waterrijk was, betekende dit vruchtbaarheid. Maar het ging zijn ondergang tegemoet, want heel plastisch klinkt: 'de maat, waarop gij afgesneden wordt' is aanstaande. Van God kan gezegd worden: 'Hij toch verandert tijden en stonden, Hij zet koningen af en stelt koningen aan, Hij verleent wijsheid aan wijzen en kennis aan hen die inzicht hebben' (Dan. 2,21). Bij de profeet Amos horen we onomwonden, dat God Zelf het land Kanaän heeft gezuiverd. 'Ik had nog wel de Amoriet verdelgd van voor hun aangezicht, al was hij hoog als de ceders en sterk als de eiken; ja, Ik roeide zijn vrucht uit van boven en zijn wortels beneden' (2,9). Israël is in zijn zedelijk en religieus leven voor een belangrijk deel door Kanaän beïnvloed. Amos stelt dat Israël in zijn strijd tegen Kanaän geestelijk de nederlaag heeft geleden. De vroegere bewoners hebben de Israëliet in religieus opzicht in menig tijdperk gemaakt als één van hen. 'En dat nog wel (zegt vers 9), terwijl JHWH te hunnen behoeve de oude bewoners heeft uitgeroeid!'⁵⁹ Dat God de Amorieten vanwege hun goddeloosheid verdelgd heeft, leert de Schrift op menige plaats (Deut. 9,4 v.; Lev. 18,24-27; 20,22-24; 1 Kon. 14,24). De verspieters schrokken bij het zien van de lichaamslengte van de bewoners; vandaar de beeldspraak van 'ceders' en 'eiken'. Gods lankmoedigheid kan een lange tijd duren. Zijn gewoonte is te wachten, in

⁵⁹ C. van Gelderen, *Het boek Amos*, Kampen 1933, p. 37.

Noachs tijd 120 jaar, of soms onvoorwaardelijk tegen Ninevé: 'nog veertig dagen'. Maar als het volk zich bekeert van groot tot klein en zelfs de dieren erin betrokken worden, is het laatste: 'En Hij deed het niet' (3,10). In de prediking van Jona valt geen voorwaarde te ontdekken. God treedt dikwijls pas dan handelend op, als de zonde zich vreselijk hoog heeft opgestapeld. Toen Lot koos om te wonen in de steden van de streek van de Jordaan, vestigde hij zich bij Sodom, 'ofschoon de mannen van Sodom zeer slecht en zondig waren tegenover de HERE' (Gen. 13,13). Pas later worden Sodom en Gomorra en de steden der Streek verwoest. Kierkegaard schrijft, dat 'Sodom en Gomorra door een recht-vaardige straf werden getroffen'.⁶⁰

Het is goed om op die tussenliggende periode de aandacht te vestigen om zo oog te krijgen voor het zware verblijf van Israël in Egypte en dat, omdat de zonden van de Amoriëten nog niet hun toppunt hadden bereikt. Aan de 'tien woorden' gaat vooraf de proclamatie: 'Ik ben de HERE, uw God, die u uit het land Egypte, uit het diensthuis, geleid heb' (Ex. 20,1). Daaruit blijkt dat God daarin de regie had. Waarom moest het volk maar liefst vier eeuwen in dat diensthuis verkeren? Is 'de rechter der ganse aarde' wel rechtvaardig? Ter wille van de Amoriëten wier 'maat' nog niet vol is, gaat Israël in ballingschap (Gen. 15,16). Abraham en zijn nageslacht worden aan het begin van hun geschiedenis gedurende eeuwen 'volk zonder land'. De ballingschap schijnt met Israël verweven te zijn. Het joodse volk heeft langer in ballingschap verkeerd dan dat het in het beloofde land heeft gewoond.

Abraham doet voorbede voor Sodom. Van vijftig rechtvaardigen komt hij uiteindelijk tot het getal tien. Als er tien rechtvaardigen in Sodom zijn, wat dan? De Almachtige zegt: 'Ik zal haar niet verwoesten ter wille van die tien'. Abraham zegt en weet dat het verre van God is, zo te handelen: 'de rechtvaardige te doden met de goddeloze, zodat de rechtvaardige zou zijn gelijk de goddeloze' (Gen. 18,25). God neemt de zonden ernstig, aler Hij soms afrekent.

Wij gaan weer terug naar de verbondssluiting met Abraham (Gen. 15), maar dit intermezzo was noodzakelijk om inzicht te krijgen in de landbelofte. Ook het volk van het verbond kan door het land worden 'uitgespuwd' (Lev. 18,28; 20,22). Het is alsof het land het volk niet kan verdragen, omdat het niet slechts zwaar op de maag licht, maar dat het land er zelfs van moet overgeven en het 'uitspuwt' (Lev. 18,28; 20,22).

⁶⁰ *Vrees en beven. Vertaald, ingeleid en van verklaringen voorzien W.R. Scholtens, Baarn 1983 p. 29.*

Verbondsluiting met Abraham: 'licht in de rook'

'Toen de zon was ondergegaan, en er dikke duisternis was, zie, een rokende oven met een vurige fakkel, welke tussen de stukken doorging'. Dan horen we: 'Te dien dage sloot de HERE een verbond met Abraham' (15,18). Wat hier zich voltrekt, vindt in het duister plaats. Normaliter is er licht nodig voor hen die een verbond sluiten, want ze moeten tussen de stukken hun weg kunnen vinden. Hier geheel anders. Er heerst volkomen duisternis waarin zich licht openbaart, dat is te danken aan een rokende oven met een vurige fakkel. Hier vindt een Godsverschijning plaats waaruit blijkt: 'niemand kan God zien en leven'. De Almachtige is er en Hij gaat tussen de stukken door. Bij deze verbondssluiting krijgen wij al te zien, dat God ontzagwekkend is, dat zijn licht nooit onbedekt kan komen. Ook de vader der gelovigen is slechts een sterveling. Daarom ook hier: 'licht in de rook'. Abraham heeft al lang moeten wachten op een lijfelijke nakomeling uit hem en Sara. Nu heeft hij de belofte ontvangen. Een nageslacht, ja, een groot nageslacht zal er komen; gelijk de sterren aan de hemel, ontelbaar. Waar zullen die moeten wonen? Daarop volgt meteen de tweede belofte: een land voor dit nageslacht, maar daartussen vallen 400 jaren van herendienst. Hoe is de reactie van Abraham, de vader der gelovigen? Wij laten Søren Kierkegaard aan het woord: 'Door het geloof nam Abraham de belofte aan, dat in zijn zaad alle geslachten der aarde zouden gezegend worden. De tijd verliep; de mogelijkheid was er; Abraham geloofde. De tijd verliep; het werd ongerijmd; Abraham geloofde'.⁶¹ Abraham bleef geloven. Gehoorzaam heeft hij alles geregeld tot en vóór de sluiting van het verbond. Nu slaapt hij een diepe slaap. Hij ziet en ervaart wat er plaatsvindt. Dankzij het licht, dat hier zich gelijktijdig bedient van de duisternis kan hij het zien wat er plaatsvindt, maar als dit licht zonder de duisternis optrad, vernam hij niets. God komt in een teken. Doch zelfs deze bedekking heeft een kracht, zodat de duisternis *niet* enkel om Abraham is, maar ook in hem. De dag is er om een verbond te sluiten. Abraham heeft gewacht. Maar God komt op zijn tijd en op zijn wijze, als werkelijk alles duisternis is. Zo is Abraham voorbereid op het ontvangen van de openbaring, die hij in geloof zal moeten aannemen. Zijn zaad, dat in menigte gelijk zal zijn als het getal der sterren, is niet enkel te berekenen

⁶¹ S. Kierkegaard, 'Lofspraak op Abraham, *Nieuwe Keur uit de werken van S. Kierkegaard*, p. 10. Citaat bij K. Schilder, *Licht in den rook*, 1^e dr., Delft 1923, p. 257. Bewust verwijzen we naar de 1^e dr. omdat Schilder uitgerekend in deze Schriftoverdenking zich verzet tegen Barth van de 'Paradox' en *Der Römerbrief*. 2. Aufl., Niet enkel Barth weet zich aangetrokken door Kierkegaard, zie 'Vorwort' *Der Römerbrief*, ook Schilder in zijn beginjaren. W.H. Gispen merkt op dat de titel 'Licht in den rook' van K. Schilder deze theofanie goed weergeeft, zie: A.w., p. 116.

naar het vlees, maar ook naar de Geest. Wat God hier Abraham laat zien, is niet enkel voor zijn zaad naar het vlees, maar ook voor zijn zaad naar de Geest. De openbaring van God aan zijn volk is en zal blijven: 'licht in de rook'. De fakkel, het licht, en de rokende oven, de rook, gaan tussen de stukken door. De theofanie, na de dubbele belofte van het zaad en het land, laat uitkomen dat God in zijn zelfopenbaring Zich aansluit bij het bevattingsvermogen van de mens. God kan Zich nooit aan ons vertonen zoals Hij is, alleen in bedekking. Daarom: 'Licht in de rook'. Belofte in bedekking! Kanaän betekent voor het nageslacht licht, maar de slavendienst in Egypte en dat gedurende 400 jaar, is rook, betekent ballingschap. De uittocht: licht. Het sterven in de woestijn en het niet betreden van Kanaän: rook. Ja, van alle theofanie tot aan de jongste dag zal gelden: licht in de rook. Ook van de incarnatie geldt: licht in de rook. Zijn goddelijke majesteit, dat is licht. Daartegenover staat 'de Zoon is gekomen in het vlees, aan dat der zonde gelijk' (Rom. 8,3), van hem geldt: 'Hij had geen gedaante noch heerlijkheid' (Jes. 53,2), dat is de rook. 'Gij zijt schoner dan de mensenkinderen, liefelijkheid is over uw lippen uitgegoten' (Ps. 45,3), dat is licht. De gelovige van oud of nieuw verbond kent de worsteling met de openbaring en met de belofte. Gaat het volgen van Jezus niet gepaard met de zelfverloochening? Dat wijst op: licht in de rook. Maar wat is hier nu in dit gebeuren licht en wat is rook? De passief en receptief gemaakte Abraham maakt hier een verbondssluiting mee, waarbij alleen God tussen de stukken doorgaat. Wij zouden ons soms af kunnen vragen: is dit wel een echt verbond? Maar de Schrift bepaalt ons bij tijd en plaats en geeft aan wat er gebeurt: 'Te dien dage sloot de HERE een verbond met Abraham'. Slechts de HERE gaat door de offerstukken over de bloedbaan. Ontroerend en treffend schrijft Franz Delitzsch: 'het is dus een verbond niet in de zin van een *pactio* maar van een *sponsio*'.⁶² Het is dus geen pact, geen overeenkomst, maar een borgstelling! Zeggen wij niet teveel als wij erop wijzen dat de Drie-enige God alleen hier tussen de stukken doorgaat? En dus toch een echt verbond! Als wij door alles heen zien, mogen ook wij als gelovigen ons vertegenwoordigd weten door de tweede Persoon van het goddelijke wezen die tussen de stukken doorgaat. Maar geeft dit dan ook niet aan, waarom zijn dood zo smadelijk moet zijn? 'Licht in de rook' in deze bedeling!

God alleen is betrouwbaar (Ps. 116,11), dat blijkt uit het in vervulling gaan van deze twee beloften, dat uit het nageslacht van Abraham de redder der wereld is voortgekomen en dat zijn volk zich bevindt over de gehele aarde. Want de beloofde zoon, Izaäk, vindt zijn uiteindelijke afsluiting in Jezus in wie Abraham

⁶² A.w., p. 279. Wij moeten hier dus niet denken aan een verdrag, maar veeleer aan een overeenkomst waarbij God Zich stelt als Sponsor, als borg.

zich heeft verheugd, toen hij diens dag zag (Joh. 8,56). En het heil dat begint in het beloofde land is de grenzen overgegaan van het beloofde land in de komst van het koninkrijk Gods. Als de partijen van God en mens gelijk waren in het verbond, dan was het nooit Kerst geworden. Dan was het bij de Sinaï al afgelopen geweest, bij de dans rondom het gouden stierkalf. Daaruit blijkt dat *De brief van Barnabas* absoluut niet past in het geheel der Schriften waarin wij de Openbaring Gods vinden. *Barnabas* ziet het verbond dat bij de Sinaï gesloten is, al teloorgaan bij de zonde van het gouden kalf. Zo lezen wij: 'Hij heeft het gegeven, maar zij waren het niet waard het te ontvangen vanwege hun zonden' (14,1-4).⁶³ De positie van het joodse volk is de schrijver van deze brief ontgaan. Overigens, wie is het wel waard? Wat laat ons *Genesis* 15 zien? Het verbond is gesloten! God bevestigt het. De hemel zij dank dat de partijen niet gelijk zijn, dan was alles verloren! Licht in de rook, wat een vertroosting.

Grenzen van de landbelofte

Daarom kunnen we de verbonden met de vaders en Israël, zodra ze vergeleken worden met de religies der volken direct van de baan vegen, daar het verbond gesloten met het volk uit Abraham gesproten, slechts uit zichzelf kan worden verstaan. Als er tussen God en mens een oneindig kwalitatief verschil is, dan is het een wonder dat er sprake kan zijn van een verbond tussen God en mens. Dan moet dit wel geheel uniek zijn! Alles gaat hier van God uit. De landbelofte ligt er, duidelijk omschreven: 'Aan uw nageslacht zal Ik het land geven, van de rivier van Egypte tot aan de Eufraat'. Hermann Gunkel is van oordeel dat hier schromelijk wordt overdreven. Bij de rivier van Egypte denkt hij aan de Nijl. Ook W.H. Gispen meent dat het de Nijl is. Gerhard von Rad stelt, dat de omvang van het beloofde land in *Genesis* 15 alleen overeenkomt met het rijk ten tijde van koning Salomo (1 Kon. 5,1). Dit valt dan samen met de periode waarvan we de uitzonderlijke verzen lezen: '... want hij heerste over alles aan deze zijde van de Rivier, en hij had vrede rondom aan alle zijden, zodat Juda en Israël gerust woonden, ieder onder zijn wijnstok en vijgenboom, van Dan tot Berzeba, gedurende het gehele leven van Salomo' (1 Kon. 4,24-25).⁶⁴ 'De rivier van Egypte' is volgens Von Rad 'de beek van Egypte', dat is de wadi el Arisch (1 Kon. 8,65). Claus Westermann verwijst naar *Jesaja* 27,12: 'van de Rivier af tot de beek van Egypte toe'. Volgens hem kan met 'de rivier van Egypte' niet anders bedoeld zijn dan 'de beek van Egypte' en hij noemt Franz Delitzsch, H. Gunkel,

⁶³ Vgl. H. Windisch, *Der Barnabasbrief*, Tübingen 1920, S. 378.

⁶⁴ Vgl.: Micha 4,4; (Zach. 3,10;).

G. von Rad, die dezelfde mening zijn toegedaan.⁶⁵ J. de Fraine acht het uitgesloten dat hier de Nijl zou zijn bedoeld. De zuidgrens is vaak 'de beek van Egypte (zo Joz. 15,4,47; Num. 34,5; 1 Kon. 24,7; Jes. 27,12; Ez. 47,15-17); daarin zullen we dan moeten zien de 'wadi el Arisch enkele kilo-meters ten zuiden van Gaza'.⁶⁶

Daarna worden de verschillende volken die er wonen genoemd. Opvallend is dat we komen tot het hoge getal tien. We treffen hier de hoogste opsomming aan van de volken die er ooit gewoond hebben. 'De Keniet, de Keniziet, de Kadmoniet, de Hethiet, de Perizziet, de Refaïten, de Amoriet, de Kanaäniet, de Girgasiet en de Jebusiet'. De LXX noemt zelfs nog een elfde: de Chiwwieten. De eerste drie volken worden verder nog niet in *Genesis* vermeld.

Dat dit hoofdstuk tot de kernstukken behoort in verband met Abraham en het beloofde land, spreekt voor zich. De werkelijke ontvanger van de landbelofte is Abraham, maar sedert de verbondssluiting, waarbij God alleen tussen de stukken doorging, wordt het land niet aan hem, maar aan zijn nageslacht toegezegd met de toevoeging dat dit eerst zal plaatsvinden na eeuwen.

Landbelofte te omvangrijk; dopen op grond van de besnijdenis

De dynamische kracht van het verbond vernemen we ook in *Genesis* 17, waar God het verbond laat voltrekken door Abraham in het teken van de besnijdenis. Abraham krijgt bij herhaling te horen dat hij: 'tot een menigte volken' zal worden. In Christus zullen de volken deel krijgen aan het verbond met Abraham, daarop is reeds bij zijn roeping gewezen (Gen. 12,3). Terecht stelt Von Rad dat we bij volken niet moeten denken aan Ismaëlieten, Edomieten of de zonen van Ketura, zoals Franz Delitzsch meent. Von Rad laat het slaan, zoals de jood B. Jacob, op de proseliëten. Dat zijn zij die door het teken van de besnijdenis zijn toegetreden tot Israël. Paulus grijpt in *Romeinen* 4,17 terug op *Genesis* 17,5, als hij wil aantonen dat Abraham gerechtvaardigd is uit het geloof, eer hij besneden was. De belofte aan Abraham had de hele wereld op het oog. Hij noemt Abraham, zoals we zagen 'een erfgenaam der wereld' (Rom. 4,13). Heeft hij in de belofte het land Kanaän als bezit ontvangen, zo zal door het messiaanse zaad de hele wereld Abraham toevallen (Gal. 3,16). Paulus ziet dat hij de vader is ook van de gelovigen uit de heidenen. Voor wie uit het geloof van

⁶⁵ Wij verwijzen hier naar de commentaren van de verschillende schrijvers, die wij boven noemden. Bij Gunkel gebruikten wij de 1^e dr., waarin hij kiest voor de Nijl, zie: *Genesis*, in: *Handkommentar zum A.T.*, Göttingen 1901, p. 167. Daarna zijn er nog meerdere drukken verschenen, waarin hij blijkbaar van mening is veranderd.

⁶⁶ Vgl. J. de Fraine, *Genesis*, in serie: *De Boeken van het O.T.*, Roermond en Maaseik 1963, p. 141-142.

Abraham is, geldt het vader zijn van Abraham. Want: ‘Tot een vader van vele volken heb Ik u gesteld’ (Rom. 4,17). Bijzonder is het om zelfs bij de rabbijn Raschi in zijn beroemde commentaar op de Pentateuch te lezen, dat Abraham: ‘nu de vader der gehele wereld was geworden’,⁶⁷ maar dat wordt Abraham alleen door en dankzij Jezus Christus; en daarin verschillen wij met de rabbijn. Joden, christenen en islamieten noemen Abraham hun ‘vader’, maar het gaat hier om het verbond, dat God met Abraham sluit en waarbij na de bediening van de heilige doop, door de eeuwen heen, gezongen is in de kerken in de Lage landen aan de zee: ‘t Verbond met Abraham zijn vrind, bevestigt Hij van kind tot kind’.⁶⁸ Het gaat hier om een totaalvisie op de kinderen van de gelovigen in het nieuwe verbond, dat dankzij Jezus’ komst, niet losstaat van het oude, maar daarmee een eenheid vormt. Het is het genadeverbond waarvan de kern de zoendood van Christus is. De echte kinderen van Abraham zijn zij die uit God geboren zijn (Joh. 8,31-59; Rom. 4; Gal. 3,6-14). De naam van Abraham dragen of daarop prat gaan, zegt niet veel. Het zeggen van: ‘wij hebben Abraham tot vader’ zegt niets. Daarop antwoordt Jezus: ‘Want ik zeg u, dat God bij machte is uit deze stenen Abraham kinderen te verwekken’ (Matth. 3,9). Alleen wie geboren is uit water en Geest kan het koninkrijk Gods binnengaan (vgl. Joh. 3,5). Ook het gereformeerde doopsformulier stelt aan het binnengaan van het koninkrijk der hemelen de noodzaak van de wedergeboorte. Het formulier stelt, dat de doop in de plaats van de besnijdenis is gekomen. Ook bij K. Barth treffen we daarvan de bevestiging aan: ‘Richtig ist, dass die Taufe die Beschneidung ersetzt’ (1948).⁶⁹ Hij zegt dat dit argument in de gereformeerde kerk steeds een bijzondere rol heeft gespeeld en dat men in de kerk in Holland spreekt van het verbond. Daar de kinderdoop te herleiden is op Abraham, is het onomstotelijke noodzaak dat wij daarop dienen in te gaan. Calvijn maakt zich sterk om de kinderdoop te zien in het licht van de besnijdenis op de achtste dag. Zowel van het oude als van het nieuwe verbond is wat Paulus zegt van kracht: ‘Want niet allen, die van Israël afstammen, zijn Israël, en zij zijn ook niet allen kinderen, omdat zij nageslacht van Abraham zijn’ (Rom. 9,6). Zo spreekt ook het gereformeerde doopsformulier (1574) over de noodzaak van de

⁶⁷ Raschi, *Kommentar zum Pentateuch*, Volledig in het Duits vertaald en van een inleiding voorzien rabbijn Selig Bamberger, 3e. Aufl., Bazel 1975, S. 41 oftewel t.a.p. Of daaruit ook een zekere trots spreekt, laten we in het midden. Zie ook Str.-Billerbeck, III, S. 211.

⁶⁸ Zowel in de berijming van 1773 als die van de nieuwe berijming treffen wij dezelfde zinnen aan, alleen met dit verschil dat het in de oude vs. 5 is en in de nieuwe vs. 3.

⁶⁹ *Die christliche Lehre nach dem Heidelberger Katechismus*, Zürich 1948. Wij schrijven hier ‘ook’ daar Barth een tegenstander is van de kinderdoop. Wij laten deze hele problematiek achterwege. Maar we vragen ons wel af of de volwassendoop ook zo de genade van het verbond centraal stelt als de kinderdoop, want niet wij kiezen voor God, maar in het verbond is het God die kiest voor ons. Dat is duidelijk geworden in Gen. 15.

wedergeboorte. Paulus zegt 'dat zij, die uit het geloof zijn, kinderen van Abraham zijn' (Gal. 3,7). Door de komst van Jezus Christus, de ware nazaat van Abraham, is het evangelie ook gekomen tot de heidenen. Tussen de gelovigen in oud en nieuw verbond ligt de eenheid daarin, dat zij werden opgeroepen tot het heil in de Messias. Ook in het O.T. staat dat het niet gaat om de uiterlijke besnijdenis, al valt daar op zich niets dan goeds van te zeggen, maar om de besnijdenis van het hart. 'Besnijdt dan de voorhuid van uw hart' (Deut. 10,16). Eerst wanneer het hart is besneden, is de mens in staat de HERE lief te hebben met geheel het hart en met geheel de ziel (Deut. 30,6), zij het ook met vallen en opstaan. 'Want niet hij is een jood, die het uiterlijk is, en niet dat is de besnijdenis, wat uiterlijk aan het vlees geschiedt, maar hij is een jood, die het in het verborgene is, en de ware besnijdenis is die van het hart, naar de geest, en niet naar de letter' (Rom. 2,28-29). De ware besnijdenis gaat gepaard met geloof.

Het zelfstandig naamwoord 'besnijdenis' komen we slechts één keer tegen in het O.T. (Ex. 4,26), tegenover zo'n drieëndertig keer in het N.T. Daaruit blijkt dat dit verbondsteken, vanuit het N.T. nog helderder wordt belicht. De besnijdenis was een fundamenteel teken van Gods liefde en trouw, maar diende gepaard te gaan met geloof. Jeremia merkt op dat 'het gehele huis van Israël bestaat uit onbesnedenen van hart' (9,26). Abraham is daarom niet slechts de vader der joden, maar ook der christenen. 'U en uw nageslacht' geldt zowel voor de oudtestamentische als voor de nieuwtestamentische gelovige (Gen. 17,7 vv.; Hand. 2,39; 7,6 vv). Dat de doop in plaats van de besnijdenis is gekomen, ziet niet zozeer op de opeenvolging, als wel op de vervulling. Cullmann schrijft over de doop als 'de heilshistorische vervulling van de besnijdenis'.⁷⁰ Daar Christus het einde der wet is, heeft de besnijdenis, die gepaard gaat met bloedverlies, afgedaan (Rom. 10,4). Door de bloedstorting van Christus geschiedt er nu vergeving in de weg van het geloof in hem. Zo wordt door Christus het verbond verdiept en verbreed, zodra er gesproken kan worden van een nieuw verbond. In de belofte in *Genesis* 17,7 worden heel duidelijk de geslachten in het meervoud onder de belofte van het verbond begrepen. De belofte omvat het heil voor alle volken, al heeft dit geduurd totdat Christus hier op aarde zijn werk volbracht had.⁷¹ Dankzij de doop is nu van kracht: 'Want gij allen, die in Christus gedoopt zijt, hebt u met Christus bekleed. Hierbij is geen sprake van Jood of Griek, van slaaf of vrije, van mannelijk en vrouwelijk: gij allen zijt immers één in Christus Jezus. Indien gij nu van Christus

⁷⁰ *Die Tauflehre des Neuen Testaments, Erwachsenen- und Kindertaufe*, Zürich 1948, S. 63.

⁷¹ G. de Ru, *De kinderdoop en het Nieuwe Testament*, 3e dr., Wageningen 1968, p. 197-224: 'Doop en besnijdenis'.

zijt, dan zijt gij zaad van Abraham, en naar de belofte erfgenamen' (Gal. 3,27-29). Ook Calvin heeft erop gewezen dat Christus 'gekomen is om de barmhartigheid des Vaders eerder uit te breiden dan om haar te beperken'.⁷² Gold van de besnijdenis in het oude verbond voor 'u en uw zaad' dit is eveneens het geval in het nieuwe verbond. De besnijdenis is in de doop vervuld, omdat de bloedstorting in Christus was vervuld. Indien er één in het huwelijk gelovig is, geldt al dat daarom de kinderen heilig zijn (1 Cor. 7,14). Zo mogen de kinderen nu in de doop het teken ontvangen van het nieuwe verbond. De belofte blijft nu niet meer staande bij en beperkt tot Israël, nee, zij is ook 'voor allen die verre zijn, zovelen als de Here, onze God, ertoe roepen zal' (Hand. 2,39). Wij zien hier niet slechts een oproep tot bekering van de joden buiten Israël in de diaspora, maar ook de roeping van de heidenen in de verte.⁷³ De diepste grond van de eenheid van oud en nieuw verbond ligt in de HERE zelf die de geslachten tot zich trekt. Ook dit aspect vertoont de kinderdoop, dat het heil niet uitgaat van de mens, die God zoekt, maar van God, die de mens zoekt. Hier wordt in het teken van de kinderdoop als bij Abraham (Gen. 15) vanwege het accent op het receptieve, het zich niet bewust zijn vanwege 'de diepe slaap' van de daagse dingen, op een bijna niet te vatten wijze het heil in Christus voor ogen gesteld. De diepste vreugde van de kinderdoop is niet: ik zoek God, maar God is mij vóór en heeft mij al gevonden, toen ik nog geen besef van Hem had. Niemand verstaat Gods genade beter, dan wie ziet wat de kinderdoop ons te zeggen heeft. 'Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt mijn' (Jes. 43,1). De verwondering waarmee volgens Plato en Aristoteles de filosofie begint, ligt voor een christen achter zijn bewustwording van de diepe betekenis van de kinderdoop. Het 'teken ten goede', waarop David met smachtend verlangen hoopt (Ps. 86,16) wordt in de kinderdoop betekend en verzegeld.⁷⁴ Zoals Israël niet voor God heeft gekozen, maar God voor Israël, wat uitkwam in de besnijdenis als teken van het verbond, zo is dit ook het geval met de leden der kerk die de kinderdoop ontvangen. God is de eerste! De gereformeerde verbondsleer kende vanaf haar ontstaan tweeërlei opvatting. 1e) Tot het verbond behoren de gelovigen en hun zaad. 2e) Tot het verbond behoren de uitverkorenen. Wie slechts voor één van de twee kiest en die opvatting drijft, doet de gereformeerde verbondsleer geweld aan en verlamt haar.⁷⁵ Voor beider

⁷² *Inst. IV, XVI, 7.*

⁷³ Vgl. G. Schneider, *Die Apostelgeschichte*, in: *Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament*, Freiburg im Br. 1980, S. 278.

⁷⁴ Die gedachte kwam ik ooit tegen in een van de Postilles van J. Koopmans.

⁷⁵ K. Schilder wist dat hier moest worden gewaakt voor eenzijdigheid. Niet hij is eenzijdig geweest, maar de synode die hem veroordeeld heeft in 1944. In de vrijgemaakte kerk werd daarna met evenveel kracht de keuze gemaakt voor een eenzijdige verbondsopvatting. Het is